

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет магістерської та
аспірантської підготовки
Кафедра екологічного права і контролю

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

рівень вищої освіти: «магістр»

на тему: «Діяльність України в межах міжнародної охорони
атмосферного повітря»

Виконав: студент 2 курсу, групи МЗС - 66
Спеціальності 8.04010606 «Заповідна справа»
Ільїн Юрій Олександрович

Керівник к.геогр.н., доц.
Бургаз Олексій Анатолійович

Рецензент к.геогр.н., доц.
Серга Едуард Миколайович

Одеса - 2017

АНОТАЦІЯ

Атмосферне повітря, без сумніву, є однією з основних умов існування життя на Землі, її невід'ємною складовою. Існування живих організмів неможливе без повітря.

Атмосфера Землі виконує кілька важливих функцій. По-перше, вона є ресурсом повітря – суміші газів, необхідних для підтримання життя на землі. Найважливішими з газів є кисень, азот, деякі інертні гази, вуглекислий газ. В атмосфері у газоподібному стані міститься також водяна пара. Атмосфера виступає також вкрай важливим захисним екраном для усього живого – тонкий прошарок озону захищає життя від згубного для всього живого ультрафіолетового випромінювання. Атмосфера – простір, через який на Землю надходить ледова частка енергії, необхідної для підтримання життя.

Метою даної роботи є шляхом аналізу існуючих міжнародно-правових актів, міжнародного і національного рівня, встановити тенденції та перспективи вирішення міжнародним співтовариством проблеми охорони атмосферного повітря, а також проаналізувати участь України у міжнародному співробітництві з питань охорони атмосферного повітря.

В роботі розглядається міжнародно-правове співробітництво держав у сфері охорони атмосферного повітря від транскордонного забруднення.

Магістерська кваліфікаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, та списку літератури. Загальний обсяг роботи складає 68 сторінок.

Ключові слова: атмосферне повітря, міжнародне співробітництво, транскордонне забруднення.

ANNOTATION

Atmospheric air, no doubt, is one of the basic conditions of life on Earth, its integral part. The existence of living organisms is impossible without air.

The Earth's atmosphere performs several important functions. First, it is a resource air - gas mixture required for sustaining life on earth. The most important gases are oxygen, nitrogen, some inert gases, carbon dioxide. The atmosphere in gaseous form also contains water vapor. The atmosphere acts as a protective screen is extremely important for all living things - a thin layer of ozone protects life from harmful for all living ultraviolet radiation. Atmosphere - space through which Earth receives the lion's share of the energy needed to maintain life.

The aim of this work is through the analysis of existing international instruments, international and national level, to establish trends and prospects of resolving international community to problems of air and analyze Ukraine's participation in international cooperation on the protection of air.

We consider the international legal cooperation of States in the field of air protection from transboundary pollution.

Master's qualification work consists of abstract, introduction, three chapters, conclusions and list of references. Total volume of work is 68 pages.

Keywords: air, international cooperation, cross-border pollution.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	7
ВСТУП.....	8
1 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ДЕРЖАВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ ВІД ТРАНСКОРДОННОГО ЗАБРУДНЕННЯ.....	11
1.1 Поняття транскордонного забруднення повітряного простору як предмет міжнародно-правового регулювання.....	12
1.2 Особливості міжнародно-правового регулювання транскордонного забруднення атмосферного повітря.....	23
1.3 Міжнародно-правове регулювання викидів парникових газів.....	35
2 ДОГОВІРНА ПРАКТИКА ДЕРЖАВ З ОХОРОНИ ОЗОНОВОГО ШАРУ.....	38
2.1 Виникнення і розвиток в міжнародному праві норм з охорони озонового шару.....	38
2.2 Міжнародно-правовий режим охорони озонowego шару.....	48
3 МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ В СФЕРІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ТА ОЗОНОВОГО ШАРУ.....	54
3.1 Паризька угода.....	58
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	67

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- ГФВ – гідрофторвуглеводні;
- ГХФВ – гідрохлорфторвуглеводні;
- СМЕП – Спільна програма спостереження і оцінки розповсюдження забруднювачів на великі відстані в Європі;
- ЄС – Європейський союз;
- КМП – Комісія міжнародного права;
- ЛОС – леткі органічні сполуки;
- НУО – неурядова організація;
- ОНВВ – очікувані національно-визначені внески;
- ООН – Організація Об'єднаних Націй;
- ОРР – озноруйнуючі речовини;
- ПГ – парникові гази;
- ПРООН – Програма розвитку ООН;
- ХФВ – хлорфторвуглеводні;
- ЮНЕП – Програма ООН по навколишньому середовищу;

ВСТУП

Атмосферне повітря, без сумніву, є однією з основних умов існування життя на Землі, її невід'ємною складовою. Існування живих організмів неможливе без атмосфери.

Атмосфера Землі виконує кілька важливих функцій. По-перше, вона є ресурсом повітря – суміші газів, необхідних для підтримання життя на землі. Найважливішими з газів є кисень, азот, деякі інертні гази, вуглекислий газ. В атмосфері у газоподібному стані міститься також водяна пара. Атмосфера виступає також вкрай важливим захисним екраном для усього живого – тонкий прошарок озону захищає життя від згубного для всього живого ультрафіолетового випромінювання. Атмосфера – простір, через який на Землю надходить ледова частка енергії, необхідної для підтримання життя.

З економічної точки зору атмосфера є джерелом газів як сировини для багатьох виробничих процесів, необхідною умовою сільськогосподарського виробництва, простором, у якому відбувається розвиток господарства.

На жаль, навести приклад позитивного впливу людини на атмосферне повітря досить складно. Натомість негативних прикладів більш ніж достатньо. На сьогоднішній день в результаті діяльності людини до атмосфери потрапляє більше 500 забруднюючих речовин і з створенням нових цей перелік продовжує розширюватись. Від забруднення страждають люди – внаслідок впливу знаменитого Лондонського смогу у 1952 році загинуло понад 4 тисяч осіб. Кислотні опади, які утворюються внаслідок потрапляння у атмосферу оксидів сірки та, значно меншою мірою, азоту, призводять до прискореного руйнування металевих конструкцій, пам'яток архітектури, особливо мармурових.

Важливою також є роль атмосфери у відносинах між країнами, у міжнародних відносинах. З одного боку атмосфера – це сфера, на яку розповсюджуються національний суверенітет, з іншого боку – це простір активної взаємодії країн, це національний ресурс і умови середовища країни.

Водночас екологічні характеристики атмосфери, можливо як ніякої іншої оболонки Землі, зумовлюють необхідність міжнародно-правового врегулювання відносин держав щодо її використання. Об'єктивні фізичні та екологічні закони унеможливають встановлення національних кордонів для атмосферних процесів. Атмосфера – цілісна оболонка, водночас атмосферні процеси, як шкідливі, так і позитивні, зачіпають інтереси багатьох країн, для яких вона є і однією з природних умов, і ресурсом, і простором для видалення продуктів господарської діяльності. Властивості атмосфери спричиняють до того, що через атмосферу країни здатні впливати одна на одну, і такий вплив може мати як позитивний, так і негативний характер.

Численними є також і приклади негативного впливу на атмосферу одних держав, який обертається завданням шкоди громадянам, природі та господарству іншої. Озера Скандинавії страждають від закислення внаслідок дії забруднюючих речовин, викинутих заводами Великобританії та Німеччини, випадіння кислотних дощів, що сформувалися внаслідок викидів забруднюючих речовин у Західній Європі викликає захворювання лісів у Чехії, Словаччині, Польщі. Постійно забруднюють довкілля одне одного та завдають взаємних збитків Канада та США. Процеси утворення забруднюючих речовин, їх переносу не оминають і Україну. Щороку наша держава зазнає також достатньо великих збитків внаслідок впливу забруднюючих речовин, перенесених з території інших держав.

Величезні об'єми викидів забруднюючих речовин, існуюча та потенційна небезпека забруднення атмосфери, шкода, яка завдається здоров'ю населення та екосистемам, господарству держав світу зумовлює необхідність міждержавного співробітництва у сфері охорони повітряного простору. Перебільшити актуальність цієї теми для міжнародного права неможливо, оскільки із розвитком господарства проблеми забруднення атмосфери не зникають.

Неспівпадіння держави джерела забруднення і держави на території якої відчувається його негативний вплив призводить до виникнення спірних

ситуацій. З огляду на можливість виникнення конфліктів та зважаючи на екологічну єдність біосфери та взаємопов'язаність та взаємну залежність її складових назріла нагальна необхідність встановлювати міжнародні стандарти якості довкілля, які б носили обов'язковий характер.

Оскільки в міжнародному праві не існує системи примусу проблеми забруднення атмосферного повітря та руйнування озонового шару можуть бути вирішені тільки шляхом співробітництва держав.

Основні напрямки охорони навколишнього середовища встановлені в Стокгольмській Декларації 1972 року та Декларації Ріо-де-Жанейро 1992 року. Вони створили основу для розробки інших міжнародно-правових документів, які конкретизують завдання по охороні атмосферного повітря.

Метою даної роботи є шляхом аналізу існуючих міжнародно-правових актів, міжнародного та національного рівнів, встановити тенденції та перспективи вирішення міжнародним співтовариством проблеми охорони атмосферного повітря, а також проаналізувати участь України у міжнародному співробітництві з питань охорони атмосферного повітря.

Оцінка існуючих міжнародно-правових засобів їх ефективність та закономірності їх розвитку дасть можливість уявити загальну картину системи міжнародно-правової охорони атмосферного повітря, виявити її сильні та слабкі сторони та намітити можливості її вдосконалення в майбутньому. Знаходження оптимального балансу між охороною довкілля та розвитком, врахування інтересів промислово розвинутих країн та країн, що розвиваються, процедурні питання та широке коло інших міжнародно-правових питань потребують детального вивчення, аналізу, вдосконалення.

В роботі розглядаються міжнародно-правове співробітництво держав у сфері охорони атмосферного повітря від транскордонного забруднення, міжнародне співробітництво України в сфері охорони атмосферного повітря.

І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ДЕРЖАВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ ВІД ТРАНСКОРДОННОГО ЗАБРУДНЕННЯ

Об'єктом регулювання в рамках міжнародного екологічного права є не повітря взагалі, а атмосферне повітря. Воно є одним з життєво важливих елементів природи [1].

Як відомо атмосферне повітря складається з суміші 13 газів, більшу частину маси якої складають азот (78%) і кисень (21%).

На відміну від землі, водних ресурсів та інших природних багатств, атмосферне повітря мало використовується як сировина. Основна корисна властивість атмосфери полягає в тому, що вона служить незамінним засобом кисневого обміну живих організмів.

В атмосфері багато інших корисних властивостей. Вона не тільки єдине в глобальному масштабі середовище життя людей, але й провідник енергії Сонця, захист від згубного космічного випромінювання, основна матеріальна база кліматичних і погодних станів. Все більш інтенсивно атмосфера використовується як транспортна комунікація, утримання якої не потребує жодних витрат. Атмосфера – це середовище для видалення багатьох видів виробничих та побутових відходів.

За останні кілька десятків років в біосфері під впливом людей відбулися зміни, які можна порівняти із змінами, які проходили за сотні тисяч років. Зокрема, відбулося зменшення відносної частки кисню і підвищення вмісту вуглекислого газу в атмосфері. І ці процеси продовжуються [2].

В сучасній атмосфері в дифузному стані міститься велика кількість різноманітних забруднюючих речовин, які потрапляють з пиловими і газоподібними викидами промислових і побутових відходів. В результаті господарської діяльності в атмосферу щорічно викидається 15 млрд. тон CO₂, до 450 млн. тон сірки, ртуть, свинець, кадмій, фенол, аміак, миш'як, хлор і фреони, до 5 тис. тон дуже небезпечної канцерогенної речовини – бензапірену і

т. д. На атмосферне повітря також відбувається вплив – через запуски ракет, використання різноманітних азотних сполук у виробництві та побуті, через спроби знищення градових хмар, вирубки лісів на великих площах, забруднення поверхні океанів.

Все це змусило замислитись над тим як зменшити і усунути негативний вплив людини на атмосферне повітря. Саме тому з'явилась потреба у відповідному правовому регулюванні. Особливістю правового режиму атмосферного повітря є те, що в силу фізичних властивостей воно не може бути об'єктом права власності, оскільки до нього не можуть застосовуватись традиційні права власника [1].

Не будучи власником атмосферного повітря, яке знаходиться в конкретний момент над територією держави вона має на нього суверенні права. Ці права випливають з належності державі її природних ресурсів. Тобто будь-яка держава в межах свого повітряного простору користується всіма правами територіального верховенства, державного суверенітету, виключним правом на використання атмосфери. Але більш ніж будь-який інший природний ресурс атмосферне повітря не визнає політичних кордонів [1]. В зв'язку з цим основна проблема, яка в першу чергу вимагає міжнародно-правового регулювання – це транскордонні негативні наслідки екологічного характеру.

1.1 Поняття транскордонного забруднення повітряного простору як предмет міжнародно-правового регулювання

В світлі даної теми варто розглянути принцип міжнародного права який передбачає незавдання транскордонної шкоди доквіллю. Принципи, які мають самостійне значення для міжнародно-правового регулювання охорони навколишнього середовища, складають особливу групу. Вони формуються в суворій відповідності з загальними принципами міжнародного права і генетично пов'язані з деякими з них. Важливою особливістю даної категорії принципів є те, що сформульовані вони цілком для потреб міжнародного

природоохоронного співробітництва. Найважливішими з них є ті, що були закріплені в Стокгольмській декларації з навколишнього середовища 1972 року. Зокрема Декларація говорить, що держави мають суверенне право розробляти свої природні ресурси у відповідності з своєю політикою в сфері довкілля. Вони несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність в рамках їх юрисдикції чи контролю не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших держав чи районів за межами їх юрисдикції.

Таким чином охорона навколишнього середовища і раціональне природокористування можуть ефективно здійснюватись тільки завдяки узгодженим діям держав, заснованих на врахуванні суверенних прав всіх держав. Будь-які дії держав стосовно навколишнього середовища є правомірними поки вони не зачіпають законних інтересів інших держав (що, як правило полягає в негативному впливі на навколишнє середовище останніх). Значний негативний вплив на навколишнє середовище будь-якої держави є посяганням на її суверенні права. Він суперечить загальновизнаним принципам міжнародного права і є підставою для виникнення міжнародно-правової відповідальності [3].

Центральним принципом міжнародного права навколишнього середовища є зобов'язання не завдавати шкоди навколишньому середовищу. Цей принцип був розроблений в арбітражних рішеннях, статті 21 Стокгольмської декларації і статті 2 декларації Ріо-де-Жанейро, і в консультативному рішенні Міжнародного суду стосовно правомірності ядерної зброї. Межі цього принципу, можливо більше за будь-які інші, будуть визначати права і обов'язки суб'єктів у всіх спорах стосовно транскордонної екологічної шкоди і він може розглядатись як частина міжнародного звичаєвого права.

Зобов'язання не завдавати шкоди навколишньому середовищу бере свій початок в загальному принципі права *sic utere tuo ut alienum non laedas* (використовуй свою власність так щоб не завдавати шкоди іншому). В контексті міжнародного права держави зобов'язані використовувати чи

дозволяти використовувати свою територію таким чином щоб не завдавати шкоди інтересам інших держав. Це зобов'язання застосовувалось до завдання шкоди навколишньому середовищу у арбітражі Трейл-Смелтер.

В цій справі дим з канадського металургійного заводу завдавав шкоду громадянам та власності на території Сполучених Штатів. Після того як держави погодились на арбітраж Канадсько-Американська спільна комісія винесла наступне рішення:

Трибунал вважає, що згідно з принципами міжнародного права і законодавства США, жодна держава не має права використовувати чи дозволяти використовувати свою територію таким чином, щоб завдавалась шкода в результаті впливу диму на її території чи території іншої держави, чи майну чи особам, які знаходяться на цій території [4].

Принцип 21 Стокгольмської декларації говорить: «У відповідності із Статутом Організації Об'єднаних Націй і принципами міжнародного права держави мають суверенне право розробляти свої природні ресурси у відповідності із своєю політикою в сфері навколишнього середовища і несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність в межах їх юрисдикції чи контролю не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших держав чи районів за межами дії національної юрисдикції».

Фраза «районів за межами дії національної юрисдикції» включає, наприклад, океани та Антарктику. Принцип забороняє тільки вплив від діяльності «в межах юрисдикції чи контролю» певної держави..

Більшість науковців вважають, що принцип 21 відображає звичаєву норму, що було підтверджено арбітражем Трейл-Смелтер та справою про канал Корфу. Тим не менше, до 1996 року Міжнародний суд ніколи чітко не встановлював, що екологічний інтерес належить до тих, яким не може завдаватись шкода.

Цікавим фактом є пряма рецепція тексту Принципу 21 Стокгольмської декларації в преамбули деяких міжнародних актів, юридично-обов'язкового характеру. Можна назвати Лондонську конвенцію з попередження забруднення

моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р. та Конвенцію про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 р.

В 1996 році в консультативному заключенні про Законність погрози чи використання ядерної зброї, Міжнародний суд визнав, що навколишнє середовище перебуває під постійною загрозою і що використання ядерної зброї може стати катастрофою для довкілля. Суд також визнав, що навколишнє середовище це не абстрактне поняття, а являє собою середовище для існування, якість життя і здоров'я людства і ще ненароджених поколінь. «Існує загальний обов'язок держав забезпечувати, щоб при здійсненні діяльності в рамках її юрисдикції і під її контролем враховувались аспекти охорони навколишнього середовища інших держав чи районів за межами їх національного контролю, і це положення на даний час є частиною норм міжнародного права, які стосуються охорони навколишнього середовища». Формулювання Міжнародного Суду відрізняється від того, яке дає Стокгольмська Декларація, але тим не менше воно підтримує загальне зобов'язання не завдавати шкоди навколишньому середовищу.

Як свідчить практика, головними проблемами міжнародного природоохоронного права є гармонізація суверенних прав держав з задачами міжнародної охорони навколишнього середовища, а також розробка різних проблем відповідальності держав за завдання екологічної шкоди [5].

Прогресивне тлумачення поняття «державний суверенітет», вказує, що в основі міжнародного співробітництва може лежати тільки взаємна повага суверенних прав і законних інтересів всіх держав. Найбільш яскраво цей принцип проявляється щодо роздільних ресурсів. Узгоджені міжнародні акції по охороні навколишнього середовища і використанню природних ресурсів можливі лише в умовах, коли здійснення суверенних прав однією з держав не зачіпає права інших держав, які поділяють даний природний ресурс [3]. Формула Принципу 21 Стокгольмської декларації базується саме на такому розумінні суверенітету. Стосовно охорони навколишнього середовища він трактується як свобода дій суверена, обмежена законними інтересами інших

держав і міжнародного співтовариства в цілому.

Головна мета включення принципу 21 в Стокгольмську декларацію полягала в створенні рівноваги між суверенним правом вільно розпоряджатись природними ресурсами на своїй території і обов'язком попередити можливі негативні наслідки для інших країн, які може потягнути за собою використання національного природного середовища.

Дуже важливою є друга частина принципу 21, який встановлює відповідальність держав за завдання шкоди природному середовищу інших країн. В той час як перша частина принципу відображає загальновизнані міжнародно-правові норми суверенних прав держав, друга частина ставить певні обмеження цим правилам і таким чином намагаються примирити національні інтереси окремих країн з інтересами міжнародного співтовариства.

В період підготовки Стокгольмської конференції поряд з принципами 21 і 22 планувалось включити в Декларацію ще один принцип, який регламентує попередження шкоди навколишньому середовищу в третіх країнах. Цей принцип фігурував в проекті Декларації як «принцип 20», зобов'язував держави, на території яких здійснюється та чи інша діяльність, яка може спричинити шкоду навколишньому середовищу третіх країн, завчасно попереджувати ці країни про можливі наслідки і надавати їм необхідну технічну інформацію про діяльність, яка проводиться.

Деякі автори обґрунтовують заборону транскордонного забруднення тим, що таке забруднення являє собою зловживання правом. Ця концепція висувається в основному французькими юристами і це не випадково. У французькому цивільному праві існує поняття «шикани», тобто заборона використання свого права з винятковою метою завдати шкоди без наміру отримати вигоду для себе. Однак, навряд чи можна навести приклади забруднення навколишнього середовища з однією метою завдати прикросців сусідній державі. Тому концепція тлумачиться її прихильниками широко і наближається за змістом до принципу нешкідливого використання своєї території.

«Згідно з міжнародним правом, - вважає Л. Опенгейм, - жодна держава не вправі змінювати природні умови своєї території, якщо це завдає шкоди природньому середовищу сусідньої держави». Такої ж думки притримується Ч. Хайд, який вважає, що «держава повинна вживати розумні і постійні заходи для попередження такого використання своєї території, яке могло б привести до забруднення повітря і вод на прилеглий іноземній території» [6].

Крім загального зобов'язання не завдавати іншим державам значної екологічної шкоди, на державу, яка здійснює екологічно небезпечну діяльність, міжнародним правом накладається ще деякі зобов'язання, виконання яких сприяє попередженню транскордонного забруднення.

Африканська Конвенція 1968 року про охорону природи і природних ресурсів встановлює, що у випадках, коли плани розвитку, які розробляються договірними сторонами, можуть чинити вплив на природні ресурси інших країн, необхідно проводити консультації з цими країнами (ст. XIV) [7].

В Конвенції 1979 р. про транскордонне забруднення повітря на великі відстані передбачається, що сторони «здійснюють обмін наявною в них інформацією з наступних питань:...в) основні зміни в національній політиці, в загальному промисловому розвитку, а також їх потенційні наслідки, які могли б викликати істотні зміни в транскордонному забрудненні повітря на великі відстані» (Ст. 8).

В ряді резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, прийнятих незабаром після Стокгольмської конференції з навколишнього середовища, містяться положення, які закликають держав до створення та розвитку системи інформації про екологічно небезпечну діяльність і попередніх консультацій, в зв'язку із здійсненням такої діяльності в сусідніх країнах.

Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що в міжнародному праві склались норми, які зобов'язують забруднюючу державу по-перше, попереджувати сусідів про роботи, які ведуться на її території, якщо вони можуть завдати значну екологічну шкоду; по-друге, вступати на вимогу потенційних постраждалих в переговори та проводити консультації з метою

досягнення прийнятного рішення проблеми. Спеціальний доповідач комісії з міжнародного права з питання про відповідальність за діяльність не заборонену міжнародним правом, Р. Квентін-Бакстер стверджував, що в міжнародному праві «складається принцип, згідно з яким, держави які стикаються з конфліктною ситуацією, в якій їх діяльність чи діяльність під їх юрисдикцією і контролем може привести до негативних наслідків в районах за межами їх території, вживають заходи для досягнення згоди з державами яких може торкнутися ця проблема, відносно процедур яких потрібно дотримуватись, і рівнів захисту, які повинні бути забезпечені» [8].

В Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2995 підкреслено, що «технічні дані будуть надаватися і отримуватися у відповідності з духом співробітництва і добросусідства, і це не буде витлумачене як таке, що дає право певній державі затримувати чи перешкоджати реалізації програм чи проектів досліджень, розробки чи розвитку природних ресурсів держав на території яких здійснюються дані програми чи проекти».

Розглянуті вище норми, на думку членів Комісії міжнародного права (КМП) ООН, об'єднуються одним принципом, названим ними попередження транскордонної шкоди. Цей принцип розглядався членами КМП як один з життєво важливих при розгляді питань про відповідальність за шкідливі наслідки завдані правомірною діяльністю. При цьому було вказано на два аспекти зобов'язання, які випливають з принципу попередження транскордонної шкоди. По-перше це процедурний аспект, який включає в себе: оцінку можливої транскордонної шкоди від діяльності, яка розглядається; попередження зі сторони держави походження для уникнення аварії; консультації з тими державами, які будуть зачеплені в результаті проведення даної діяльності; участь цих держав в прийнятті попереджувальних заходів і т. п. Ці процедури повинні дати можливість потенційно зачепленим державам захистити себе від ризику, який виникає при веденні такої діяльності.

По-друге, це зобов'язання попередження по суті, яке передбачає, що незалежно від того, було чи не було досягнуто попередньої угоди між

державами, які поставлені під загрозу завдання їм шкоди в результаті діяльності, яка проводиться, держава походження повинна вжити необхідних заходів безпеки, наприклад шляхом видання законів чи правил і забезпечення їх виконання.

Розглянуті вище норми, на думку членів Комісії міжнародного права ООН, об'єднуються одним принципом, названий ними принципом попередження завдання транскордонної шкоди. Члени КМП вважають цей принцип дуже важливим під час розгляду питань про відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом [8].

Отже тепер потрібно визначити, що таке транскордонне забруднення. Стаціонарні джерела викидів такі як теплові електростанції, які працюють за рахунок спалювання вугілля чи нафти, та рухомі - машини, літаки та кораблі викидають суміш забруднюючих речовин, включаючи оксид азоту та двооксид сірки. Зараз добре відомо, що ці забруднюючі речовини переміщуються на сотні чи навіть тисячі кілометрів. Як результат вплив забруднення відчувається в районах віддалених від його джерела. Оскільки це забруднення не зважає на державні кордони воно було названо транскордонним.

Стаття 1 b) Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані визначає «транскордонне забруднення повітря на великі відстані» як «забруднення повітря, фізичне джерело якого знаходиться повністю чи частково в межах території, яка знаходиться під національною юрисдикцією однієї держави, і негативний вплив якої проявляється на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншої держави на такій відстані, що в цілому неможливо визначити частку окремих джерел чи груп джерел викидів».

Загалом, при визначенні транскордонного забруднення повітря автори лише вказують на факт перетину забруднюючими речовинами державного кордону і завдання екологічної шкоди за межами юрисдикції держави походження [6].

З природничо-наукової точки зору, проблема транскордонного забруднення повітря нічим не відрізняється від інших проблем, пов'язаних із

забрудненням навколишнього середовища. Однак факт перетину забруднюючими речовинами національних кордонів має велике значення з точки зору міжнародного права, оскільки міграція забруднення з однієї країни в іншу породжує не тільки екологічні, але й складні економічні та політичні проблеми.

Міжнародний характер цієї проблеми проявляється, зокрема, в тому, що шкідливі речовини з джерел, які знаходяться під юрисдикцією однієї держави, переносяться на територію іншої держави і завдають там шкоди. Основними «експортерами» екологічної шкоди такого роду є ті країни, на території яких в районах концентрації промисловості існує дуже високий рівень забруднення довкілля, а переважаючі вітри транспортують викиди промисловості в сусідні держави.

Так широко відомими випадки завдання значної шкоди навколишньому середовищу Норвегії та інших скандинавських країн забруднюючими речовинами, які викидались підприємствами Великобританії та Німеччини.

В деяких випадках масоване перенесення забруднення в сусідню державу пояснюється не загальним високим рівнем забруднення довкілля в певних районах, а тим, що підприємства розташовані чи екологічно небезпечні роботи проводяться безпосередньо біля державного кордону.

Преамбули міжнародних договорів, які стосуються транскордонного забруднення містять положення, які підкреслюють необхідність співпраці з охорони довкілля від транскордонного забруднення на глобальному рівні. Так, зокрема Сторони Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані визнають існування можливих негативних наслідків - як в короткостроковому, так і в довгостроковому плані, - забруднення повітря, включаючи транскордонне забруднення повітря.

Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій була укладена: враховуючи, що шкідливий вплив транскордонних аварій може відчуватись за межами кордонів і потребує співробітництва між державами; підтверджуючи необхідність сприяння активному міжнародному співробітництву між

зацікавленими державами до, під час і після аварії з метою укріплення відповідної політики, а також посилення і координації дій на всіх належних рівнях для попередження промислових аварій, забезпечення готовності до них і ліквідації їх транскордонного впливу [9].

В ряді резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, прийнятих незабаром після Стокгольмської конференції з навколишнього середовища, держави закликаються розвивати систему інформації про екологічно небезпечну діяльність і попередніх консультацій в зв'язку з нею між сусідніми державами. Так, резолюція 2995 (XXVII) вказує, що співробітництво між державами в сфері охорони навколишнього середовища не буде «ефективним, якщо не буде забезпечено інформування як офіційних осіб, так і громадськості про технічні дані, що стосуються робіт, які держави мають намір провести в межах своєї юрисдикції таким чином, щоб це дозволило уникнути значної шкоди, яка може бути завдана навколишньому середовищу сусідніх районів». Резолюція 3129 (XXVIII) закликає, щоб співробітництво розвивалось на основі системи інформації і попередніх консультацій в рамках нормальних відносин, які існують між державами. В 1974 р. Резолюція 3281 (XXIX), відома як Хартія економічних прав і обов'язків держав, підкреслила, що при розробці природних ресурсів, що знаходяться в користуванні двох чи кількох країн, кожна держава повинна співпрацювати на основі надання інформації і проведення попередніх консультацій з метою досягнення оптимального режиму у використанні таких ресурсів без завдання шкоди законним інтересам інших».

Організація економічного співробітництва і розвитку прийняла в 1977 р. Рекомендацію C/77/28, в якій міститься наступне положення: «Країна джерела забруднення, з своєї ініціативи чи на прохання сторони, яка постраждала, повинна повідомляти останній інформацію, яка її стосується з питання транскордонного забруднення чи значного ризику такого забруднення, і почати з нею консультації».

Виходячи з вище сказаного, можна з впевненістю сказати, що в міжнародному праві склались норми, які зобов'язують забруднюючу державу,

по-перше, попереджати сусідів про роботи, які здійснюються на її території, якщо вони можуть завдати значної транскордонної екологічної шкоди; по-друге, вступати на вимогу потенційних постраждалих в консультації і переговори з метою розв'язання проблеми [6].

В міжнародній практиці досить часто держави, яким була завдана транскордонна екологічна шкода, чи у випадках виникнення загрози завдання такої шкоди вступали з цього приводу в переговори з державами, на території яких знаходились джерела транскордонного забруднення. Результати таких переговорів були різними. Так Великобританія, не дивлячись на вимоги Норвегії, відмовлялась вживати певних заходів для припинення транскордонного забруднення цієї держави. Можна також привести багато прикладів вдалого врегулювання транскордонних екологічних проблем [6]. Підписанням угоди про боротьбу з транскордонним забрудненням в Ізерських горах закінчилися переговори між Чехословаччиною та Польщею в 1978 р. В 1982 р. також успішно завершилися переговори про вжиття заходів по зменшенню забрудненості повітря в прикордонних районах між Чехословаччиною та ФРН. Заходи з попередження потенційного транскордонного забруднення радіоактивними опадами були розроблені в результаті переговорів між ФРН і Францією з приводу будівництва двох атомних електростанцій на кордоні двох країн – в Фесенхаймі і Каттеномі.

Процес формування системи міжнародно-правових норм, які стосуються транскордонного забруднення повітря, є ілюстрацією того, як науково-технічний прогрес (його негативні наслідки) впливає на розвиток норм міжнародного права. Особливості транскордонного забруднення повітря полягає в тому, що правові аспекти цієї проблеми дуже тісно пов'язані з науковими її сторонами. Формування міжнародно-правових норм в даній сфері, які покладають на держави певні зобов'язання, залежить від науково-технічного прогресу не тільки тому, що виникають якісь нові негативні явища і необхідність їх регулювання, але й тому, що створюються нові засоби для реальної ліквідації цих наслідків і в держав з'являється можливість виконати

зобов'язання з захисту навколишнього середовища, які накладаються міжнародним правом. За відсутності практичної можливості скоротити чи попередити транскордонне забруднення повітря держави не беруть на себе відповідних зобов'язань.

1.2 Особливості міжнародно-правового регулювання транскордонного забруднення атмосферного повітря

Співробітництво держав з охорони довкілля від транскордонного забруднення може здійснюватись багатьма шляхами: шляхом обміну інформацією та проведення консультацій, а також постійного спільного моніторингу навколишнього середовища, укладення міжнародних договорів, співробітництво в рамках міжнародних організацій та шляхом зближення і гармонізації природоохоронного законодавства сусідніх держав.

Одним із проявів тісного взаємозв'язку правових і природничо-наукових аспектів транскордонного забруднення повітря є той факт, що «вмикання» міжнародно-правової норми, яка обмежує транскордонне забруднення, відбувається за настанні певних фізичних, хімічних чи біологічних явищ, які можна виявити науковими методами.

Тому однією з найважливіших умов успішної боротьби з транскордонним забрудненням повітря є наявність достовірної і повної інформації про стан навколишнього середовища і рух потоків забруднювачів. Для отримання необхідних даних держави організують систему спостереження за станом навколишнього середовища - систему моніторингу.

На європейському континенті створена в 1977 р. Спільна програма спостереження і оцінки розповсюдження забруднювачів на великі відстані в Європі (ЄМЕП). Мета програми - створення загальноєвропейської мережі станцій моніторингу забруднювачів повітря [10].

В конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані передбачається, що сторони «здійснюють обмін наявною інформацією

з наступних питань: в) основні зміни в національній політиці, в загальному промисловому розвитку, а також їх потенційні наслідки, які могли б викликати значні зміни в транскордонному забрудненні повітря на великі відстані» (ст. 8). Крім того, «за відповідної вимоги на ранній стадії проводяться консультації між, з одного боку, Договірними сторонами, на які фактично розповсюджуються негативні наслідки транскордонного забруднення повітря на великі відстані чи для яких існує значний ризик настання таких наслідків, і з другої - Договірними сторонами, в межах і під юрисдикцією яких виникає чи може виникнути джерело значного транскордонного забруднення повітря на великі відстані в зв'язку із діяльністю, що здійснюється чи планується» (Ст. 5).

Після підписання в 1979 р. Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані ЄМЕП стала одним із найважливіших елементів механізму її здійснення. В 1984 р. держави-учасниці конвенції 1979 р. підписали спеціальний протокол до неї відносно фінансування цієї програми моніторингу.

Практика міжнародних відносин налічує багато випадків коли з метою попередження транскордонного забруднення повітря органи влади адміністративно-територіальних одиниць сусідніх країн встановлюють безпосередній зв'язок і проводять узгоджені природоохоронні дії [11].

Такого роду співробітництво на нижчому рівні здійснюється як в порядку реалізації узгоджених на міждержавному рівні природоохоронних дій, так і з ініціативи місцевих органів влади. Але якщо розглядати коло об'єктів природоохоронного співробітництва місцевих органів сусідніх держав, то воно виявиться досить обмеженим. Як правило угоди стосуються спільного спорудження станцій очищення води, каналізаційних мереж чи сміттєспалювальних установок. Ці угоди відіграють, звичайно, певну роль в попередженні та ліквідації транскордонного забруднення в масштабах невеликих територій. Однак вирішити проблему в цілому вони не можуть.

Із зростанням індустріалізації зросли випадки транскордонного забруднення повітря. Стаціонарні джерела забруднення повітря такі як фабрики

та заводи так само як і рухомі джерела такі як автомобілі, коли вони розміщені біля кордонів, зазвичай ведуть до транскордонного забруднення повітря. Наразі в міжнародно-правовій практиці існує єдиний випадок спору з приводу транскордонного забруднення повітря, який був вирішений міжнародним арбітражем (ряд інших спорів в цій сфері був вирішений національними судами). Мова йде про знамениту справу про металургійний завод в Трейлі.

Ця справа є важливою з огляду на можливі майбутні міжнародні позови і тому що вони створюють правовий прецедент для майбутніх рішень таких спорів дипломатичним шляхом.

Суть питання полягала в наступному. В кінці XIX ст. на території Канади біля американського кордону був збудований металургійний завод. Географічні та кліматичні особливості місцевості призвели до того, що дим з труб цього підприємства, який містив велику кількість двооксиду сірки, переносився на територію США. Двооксид сірки осідав на полях американських фермерів і призводив до значного зниження врожайності. Фірма, яка володіла заводом неодноразово виплачувала компенсацію постраждалим, а забруднення тим часом продовжувалось. Питання почало розглядатись на міжнародному рівні. Уряд Сполучених Штатів розпочав переговори через дипломатичні канали в 1927 році. Суть спору не стосувалась прямо двох урядів і не базувалась на скаргах громадян Сполучених Штатів проти уряду Канади. Проблема не вкладалась в жодні відомі раніше категорії міжнародних спорів, які можуть вирішуватись в результаті арбітражу. Незважаючи на це коли Сполучені Штати запропонували звернутись до Міжнародної Об'єднаної Комісії, уряд Канади дав згоду. Комісія винесла одностайне рішення в лютому 1931 року. Вона оцінила шкоду завдану до 1931 р. у 350000 дол. США і висловила рекомендації щодо інших питань пов'язаних з цією проблемою. Металургійна компанія на той час вже почала будівництво пристроїв які мали б зменшити кількість викидів на одну третю. Роботи мали закінчитись в 1931 році і доповідь базувалась на сподіванні що шкода буде скорочуватись [4].

Була створена арбітражна комісія, яка повинна була відповісти на такі

питання:

Чи завдавав завод шкоди після 1 січня 1932 і якщо так то яка компенсація повинна бути виплачена?

Якщо відповідь на перше питання стверджувальна, то чи повинен завод надалі утримуватись від завдання шкоди Штатові Вашингтон і до якого часу?

В світлі попередніх питань, який режим повинен застосовуватись до заводу?

Яке відшкодування повинно бути виплачено в результаті арбітражного рішення?

Наступні переговори привели до рішення передати спір на розгляд трибуналу згідно з угодою яка була підписана в 1935 році.

В своєму рішенні від 1938 року арбітражна комісія відповіла на перше питання. За період від 1 січня 1931 року до 1937 року арбітраж присудив 78000 дол. США за завдану шкоду. Також він виніс рішення яке передбачало, що металургійний завод повинен працювати в особливому режимі і цей режим повинен дотримуватись до 1940 року, він передбачає утримання від завдання шкоди і встановлення очисного обладнання.

В своєму остаточному рішенні від 11 березня 1941 року міжнародний арбітраж визначив об'єм шкоди, яку треба було компенсувати, і передбачив для заводу в Трейлі спеціальний режим викидів в залежності від пори року і кліматичних умов для того щоб наскільки це можливо зменшити шкоду. Якщо вона все-таки буде завдаватись то передбачалась виплата компенсацій і в майбутньому. Оскільки арбітражна комісія не знайшла в міжнародно-правовій практиці спорів, в яких би торкались подібні питання, то справа вирішувалась на основі аналогій з національним правом Сполучених Штатів, а саме практики врегулювання спорів між штатами з приводу використання річкової води. В рішенні арбітраж, зокрема, констатував, «що у відповідності з принципами міжнародного права, а також права Сполучених Штатів жодна держава не вправі використовувати чи дозволяти використовувати свою територію таким чином, щоб це завдало шкоди димом території іншої держави чи в її межах,

чи власності чи особам на її території, якщо такий випадок має значні наслідки і наявність шкоди встановлена ясними і переконливими доказами» [4].

Це положення трактується певними авторами як формулювання міжнародно-правової норми, яка безпосередньо стосується транскордонного забруднення через атмосферне повітря. Так, Дж. Шнайдер вважає, що рішення по справі про завод в Трейлі є «першим застосуванням принципу «забруднювач платить», а Л. Голді і Л. Теклаф стверджують, що це рішення встановлює «принцип суворої відповідальності за транскордонне забруднення». Можливо, таке тлумачення є не зовсім виправданим. Арбітражний розгляд відбувся більше 60 років тому, коли питання про захист навколишнього середовища взагалі не ставилось. Арбітражний трибунал вказав на те, що його мета - примирити інтереси «сільськогосподарського співтовариства» і «промисловості». Оскільки технічних засобів попередження забруднення, які існують зараз, в той час не існувало, рішення арбітражу фактично дозволило продовжувати забруднення, вимагаючи лише щоб воно не призводило до «значних наслідків», що загалом-то є досить розмитим обмеженням.

Тому рішенням арбітражного трибуналу у справі про завод в Трейлі належить розглядати як застосування звичаєвого принципу нешкідливого використання своєї території до конкретного випадку завдання шкоди, не надаючи йому значення спеціальної природоохоронної норми. В цьому значенні використання рішення міжнародного арбітражу для підтвердження існування норми, яка забороняє транскордонне забруднення, є застосуванням за аналогією норми затвердженої в міжнародному праві, до нової виниклої сфери відносин.

В Європі моніторинг викидів забруднювачів атмосферного повітря розпочалось наприкінці 70-х років, і, починаючи з 80-х Європа встановлювала бюджети викидів двооксиду сірки та двооксиду азоту в більшості країн. Бюджети забруднення повідомляють нам про до якої межі країна є імпортером чи експортером забруднення.

Проблема транскордонного забруднення повітря має ряд особливостей,

які ускладнюють правове регулювання в даній сфері і боротьбу з ним. До таких особливостей відносяться: множинність і розпиленість джерел забруднення, значна віддаленість джерел від місця завдання шкоди, непостійність напрямку і віддалі перенесення забруднюючих речовин, значне їх розсіювання в повітряних масах [12].

Все це призвело до того, що довгий час не вдавалось з достатньою точністю визначати конкретні джерела в кожному випадку транскордонного забруднення через атмосферу, а також величину завданої шкоди. Деякі автори вважали забруднення повітря виключно національною проблемою оскільки максимальна шкода від забруднення повітря в багатьох випадках проявляється безпосередньо біля джерела викидів. Крім того, здатність природного середовища поглинати і «переробляти» забруднення повинна була, на думку цих авторів, істотно знижувати міжнародний (тобто транскордонний) ефект забруднення атмосфери.

Тривалий час питання про правове регулювання транскордонного забруднення через атмосферу не виходило за межі стадії досліджень. Відповідно міжнародні угоди, які уклались в цій сфері, носили переважно технічний характер і робили акцент на організації програм спільного вивчення впливу забруднення атмосфери на природу і на здоров'я людей. Наприклад, в 1971 р. велика група західноєвропейських країн уклала угоду про здійснення європейського проекту на тему «Вивчення фізико-хімічного впливу двооксиду сірки в атмосфері» [12].

З появою об'єктивної необхідності з захисту атмосфери і створенні технічних засобів такого захисту і контролю за забрудненням в міжнародному праві стали формуватися норми заборони транскордонного забруднення повітря. В листопаді 1979 р. була укладена багатостороння Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані, яка стала значним досягненням в сфері міжнародно-правового регулювання транскордонного забруднення, яка вступила в силу з 16 березня 1983 року. Сторонами угоди є більшість Європейських країн включаючи Україну, Білорусь та Росію, та

Канада і США.

В Конвенції висловлена рішучість договірних сторін «охороняти людину і оточуюче її середовище від забруднення повітря і обмежити і, наскільки це можливо, поступово скорочувати і попереджувати забруднення повітря, включаючи його транскордонне забруднення на великі відстані» (ст. 2).

Необхідно відзначити, що зобов'язання сторін не носить в даному випадку категоричного характеру, воно супроводжується застереженням «наскільки це можливо». Конвенція не встановлює конкретні терміни і об'єми скорочення забруднення. Такою була на той момент позиція ряду західних країн.

Конвенція забезпечує основу для співробітництва в сфері боротьби з транскордонним забрудненням повітря. В цьому документі сформульовані основні принципи співпраці з метою поступового скорочення забруднення повітря і розроблена загальна схема проведення наукових досліджень, оцінок і моніторингу, а також обміну інформацією. Після вступу Конвенції в силу її основа була розширена за рахунок прийняття наступних протоколів: Протоколу 1984 року про довгострокове фінансування Спільної програми моніторингу і оцінки переносу забруднювачів повітря на великі відстані в Європі; Протоколу 1985 року про скорочення викидів сірки чи їх транскордонних потоків; Протоколу 1988 року про контроль за викидами оксиду азоту чи їх транскордонними потоками; Протоколу 1991 року про контроль за викидами летких органічних сполук чи їх транскордонними потоками; Протоколу 1994 року про подальше скорочення викидів сірки; Протоколу 1998 про стійкі органічні забруднювачі; і Протоколу 1999 року про боротьбу з окисленням, евтрофікацією (забруднення азотом, фосфором і калієм в результаті широкого використання неорганічних добрив і існуючого нерационального господарського використання джерел) і приземним озonom.

В Конвенції, як і у всіх багатосторонніх договорах із захисту навколишнього середовища того часу, не розглядаються процедури, які стосуються недотримання. Але в статті 10 передбачається, що Виконавчий

орган, в який входять представники Договірних Сторін, проводить огляд виконання Конвенції. В 1991 році Сторони Конвенції, використовуючи досвід Монреальського протоколу, постановили включити в Протокол про контроль за викидами летких органічних сполук чи їх транскордонними потоками положення, яке стосується дотримання. В пункті 3 статті 3 Протоколу вимагається, щоб Сторони «розробили механізм контролю за дотриманням Протоколу». Як перший крок Виконавчий орган вповноважується отримувати від Сторін повідомлення про випадки недотримання Протоколу іншими Сторонами і приймати за ними рішення. В 1997 році Виконавчий орган прийняв шляхом рішення 1997/2 процедуру, яка стосується недотримання, стосовно всіх протоколів в рамках Конвенції. Цей механізм розроблено за моделлю Монреальського протоколу.

Рішенням 1997/2 затверджується Комітет з виконання до складу якого вводяться вісім Сторін Конвенції. На комітет покладаються функції з проведення періодичних оглядів виконання Сторонами вимог протоколів про надання доповідей і з розгляду будь-яких наданих йому матеріалів чи вказівок стосовно невиконання Стороною договірних зобов'язань. В цьому рішенні не встановлені ні цілі, ні загальні принципи, які обґрунтовують процедуру. Так, наприклад, Комітету з виконання не потрібно займатись пошуками «дружнього вирішення питання зі Стороною, яка не виконує своїх зобов'язань», як це передбачено в рамках Монреальського протоколу.

Матеріали чи вказівки можуть бути надані в Комітет Стороною чи Сторонами будь-якого з протоколів; Стороною, яка приходить до висновку про те, що вона не в змозі виконувати свої зобов'язання в рамках протоколу; чи секретаріатом, коли йому стає відомо, особливо в результаті огляду національних доповідей, про випадки можливого недотримання. В ході виконання своїх функцій, Комітет може запитувати через секретаріат додаткову інформацію, стосовно питань які ним розглядаються; організувати на прохання зацікавленої Сторони збір інформації на території даної Сторони; і розглядати будь-яку надану йому секретаріатом інформацію з питань

дотримання протоколів [4].

Комітет повинен щорічно надавати Виконавчому органу доповіді і рекомендації, які стосуються випадків недотримання. Сторони Протоколу, які проводять наради в рамках Виконавчого органу, розглядають доповідь і рекомендації Комітету і приймають рішення про вжиття заходів. Ці заходи повинні носити недискримінаційний характер, повинні бути розраховані на те, щоб забезпечувати повне дотримання Протоколу, і повинні сприяти Стороні в дотриманні Протоколу. Слід, однак, зазначити, що в даному рішенні не визначений комплекс заходів, які можуть бути вжиті по відношенню до Сторони, яка не дотримується Протоколу.

Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані була першою екологічною угодою підписаною і Сходом і Заходом, і можливо навіть сприяла зменшенню напруги Холодної війни в Європі. Через своє визначення «забруднення повітря» конвенція була однією з угод які стосувались забруднення, які поширюють свій захист за межі прямого впливу на здоров'я людини до впливу на екосистему. Конвенція застосовується до всіх випадків «транскордонного забруднення повітря на великі відстані» в частині, що базується на тому чи джерело є таким віддаленим «що в цілому неможливо визначити частку окремих джерел чи груп джерел викидів» [4].

Під час переговорів США наполягали на застосуванні технічних стандартів (таких які вимагають від компаній використання «найбільш доступних технологій»), що протирічило підходу транскордонному обмеження викидів (воно було направлено на створення графіків обмеження викидів до рівня певного базового року). Сполучені Штати побоювались, що будуть покарані за те, що впроваджували контроль за такими технологіями в той час як велись переговори. Коли обговорювалось те, до якої межі потрібно знизити викиди, США наполягали, на взятті за базовий як можливо раніший рік, щоб таким чином отримати певні переваги за зменшення викидів, яких вони вже досягли за національним правом. В результаті Конвенція передбачає, що держави будуть досягати прогресу «шляхом використання найкращої наявної і

економічно прийнятної технології і маловідходної і безвідходної технології.» (Стаття 6), Протоколи, тим не менше, передбачають стандарти, які базуються на застосуванні найприйнятніших технологій і використання графіків та інших відповідних заходів. Конвенція з протоколами, таким чином, передбачає хороші можливості для застосування різноманітних потенційних засобів, за допомогою яких можна зменшити забруднення повітря.

Якби Конвенція приймалась сьогодні, її б назвали рамковою. Взагалі вона встановлює досить слабкі матеріальні норми, але передбачає наукове співробітництво і координацію; інституціоналізує консультації і обмін інформацією між Сторонами; і що напевне найбільш важливо, - встановлює спільну програму моніторингу і оцінки забруднення повітря в Європі (ЄМЕП). ЄЕК ООН повернулася до Конвенції як до рамкової для розробки спеціальних протоколів в результаті було розроблено Протокол 1984 року про довгострокове фінансування Спільної програми моніторингу і оцінки переносу забруднювачів повітря на великі відстані в Європі [14].

Основні функції ЄМЕП відображені в статті 9 Конвенції «Договірні Сторони надають важливого значення необхідності виконання існуючої «Спільної програми спостереження і оцінки розповсюдження забруднювачів повітря на великі відстані в Європі» (надалі ЄМЕП). На практиці ЄМЕП забезпечує наявність в сторін конвенції поточних наукових даних стосовно забруднення повітря на континенті, що полегшує переговори та застосування різноманітних протоколів.

З початку свого створення ЄМЕП фінансувалась ЮНЕП і добровільними внесками урядів. Через те, що термін фінансування ЮНЕП збігав у 1984 році, сторони підписали протокол про довгострокове фінансування ЄМЕП.

Згідно з протоколом всі Договірні сторони Європи повинні робити щорічні внески. Добровільні внески можуть робити також ті Сторони протоколу, чия територія лежить поза межами дії ЄМЕП. Франція, Німеччина, Об'єднане королівство і Росія є найбільшими вкладниками фонду.

Протокол про контроль за викидами оксиду азоту чи їх

транскордонними потоками

Протокол передбачає широке коло можливостей для регулювання викидів NO_2 . Протокол встановлює контрольні цифри, і розклад для замороження викидів на рівні 1987 року. Він також конкретизує технологічні стандарти, включаючи, наприклад, вимогу зробити доступним безсвинцевий бензин. Протокол передбачає збір сторонами інформації для застосування підходу «критичного навантаження». Визначення цього підходу дається в Статті 1 п. 7 Протоколу до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані стосовно контролю за викидами двооксиду азоту чи його транскордонного переміщення. «Критичне навантаження» означає кількісну оцінку впливу одного чи кількох забруднюючих речовин, нижче якого, згідно сучасному рівню знань, не виникає істотних наслідків для конкретних чутливих елементів навколишнього середовища.

Протокол про контроль за викидами летких органічних сполук чи їх транскордонними потоками

Леткі органічні сполуки (ЛОС) випускаються значною кількістю різноманітних виробництв, а також засобами пересування. Під дією сонячного світла леткі органічні сполуки сприяють утворенню приземного озону та смогу. Приземний озон шкідливо впливає на здоров'я людей, особливо дітей і тих хто хворіє на астму, ЛОС самі по собі є токсичними [4]. Протокол так само як і протокол щодо NO_2 містить великий вибір способів регулювання передбачаючи як процентне зменшення так і введення технічних стандартів. Протокол має на меті скоротити викиди двома шляхами, встановленими в статті 2. Перший пропонує кілька можливостей з яких держави можуть вибирати - заморозити чи зменшити викиди. Другий передбачає застосування технічних методів контролю за стаціонарними та мобільними джерелами викидів. Це стало відображення досягнутого компромісу між позицією Європейських країн, які пропонували фіксоване процентне зменшення і позицією США, які пропонували використання «найбільш доступної технології».

Можливо найбільш важливим аспектом цього протоколу є те, що він дає можливість країнам з різними економічними умовами і потенціалом

трансграничного забруднення досягнути зменшення викидів таким шляхом, який їм найбільше підходить.

Одним із таких шляхів є визначення зон регулювання приземного озону, і зменшити викиди на 30 відсотків тільки в цих зонах. При цьому всі держави, які підписали протокол мають дати згоду на визначення цих зон, які перелічені в Додатку 1 і, по-друге, країни, що вибирають цей підхід повинні зменшити загальнонаціональний рівень викидів так, щоб він не перевищував рівень 1988 року. При підписанні протоколу Україна вибрала саме цей підхід і зазначила межі цих зон [4].

Викиди двооксиду сірки регулюють два протоколи: Протокол про скорочення викидів сірки чи їх трансграничними потоками, і Протокол про подальше скорочення викидів двооксиду сірки. Потреба в підписанні другого протоколу виникла через те, що перший не призвів до скорочення кислотних опадів. Другий протокол передбачає застосування підходу «критичного навантаження». Для впровадження цього підходу континент був поділений на зони 150 км на 150 км. критичне навантаження для кожної зони опираючись на характеристику ґрунтів та інші фактори. Потім було визначено відносний рівень викидів двооксиду сірки для кожної країни з кожної зони. Застосування цього підходу є технічно складним, тому що він повинен базуватись на наукових даних, які складніше отримати, ніж, наприклад, у випадку з підходом який базується на застосуванні найкращої доступної технології [4].

Хоча ставлення держав до забруднення повітря взагалі і конкретно до трансграничного забруднення через атмосферу, недвозначно негативна, кількість угод, укладених в цій сфері, ще дуже обмежена. Окрім згаданої конвенції існує ще й договір 1978 р. між Польщею і Чехословаччиною про охорону атмосферного повітря в прикордонних районах. Договірні сторони зобов'язались по мірі розвитку технічного прогресу проводити технічні та організаційні заходи, направлені на поступове покращення якості повітря в прикордонній зоні. Передбачено комплекс заходів як правового так і технічного характеру, які направлені на реалізацію цього зобов'язання.

Певний інтерес уявляє собою Угода 1982 р. про кислотні опади, укладена

американським штатом Нью-Йорк і канадською провінцією Квебек. Хоча основною метою цієї угоди є «забезпечення координації зусиль Квебеку і штату Нью-Йорк з покращення розуміння окислення навколишнього середовища», в ній міститься зобов'язання сторін «підготувати узгоджені заходи із здійснення впливу на національному рівні з метою прийняття рішень для зменшення емісії кислотоутворюючих забруднювачів» (ст. 2.5).

1.3 Міжнародно-правове регулювання викидів парникових газів

Середня температура на планеті підвищується. Про це свідчать дані, зібрані метеостанціями всієї планети. Найбільш ймовірною причиною цього вчені вважають збільшення у атмосфері викидів парникових газів.

До парникових газів належать двооксид вуглецю (вуглекислий газ), метан, закиси азоту, хлорфторвуглеводні, та деякі інші гази. Парниковими ці гази називають через їх здатність поглинати теплові промені, що в результаті призводить до виникнення парникового ефекту.

Парниковий ефект – тут – атмосферний ефект, що виникає внаслідок поглинення тепла парниковими газами. Сонячні промені досягають поверхні Землі, частина з них поглинається, інша відбивається у космічний простір. Нагріта поверхня Землі випромінює невидимі теплові (інфрачервоні) промені, в результаті чого охолоджується. Парникові гази поглинають інфрачервоні промені, затримуючи тепло у атмосфері [15].

Збільшення кількості у атмосфері парникових газів, і, особливо, вуглекислого газу, зафіксовано по всій планеті. Вперше тривожні відомості були отримані від дослідників, що проводили спостереження на вершині гавайського вулкану Мауна Лоа.

Протягом ХХ ст. Середня температура на планеті підвищилась на $0,8^{\circ}\text{C}$, у Європі на $1,2^{\circ}\text{C}$. Такі темпи без перебільшення можна вважати катастрофічними, адже такі зміни відбуваються значно швидше ніж природні. За прогнозами вчених через 100 років температура на планеті збільшиться на

3,5 – 5,5°C. При цьому підвищення температури не буде скрізь однаковим. Найбільше температура підніметься у полярних районах, яким буде завдано найпотужнішого удару, значно менше вона зміниться в екваторіальній і тропічній зонах.

Глобальне потепління характеризується не лише підвищенням температури, існують й інші його ознаки: прискорення танення льодовиків (так майже зник льодовик на найвищій горі Африки – Кіліманджаро), на північ відступає зона вічної мерзлоти. У Європі зменшилась кількість днів впродовж яких тримається сніговий покрив. Підвищується рівень океанів. Південні види рослин і тварин просуваються на північ, і відповідно зменшується чисельність північних [16].

Стурбованість з приводу глобальних змін клімату та заклики до міжнародної співпраці виникли в 70-х роках минулого сторіччя. У 1990 р. Генеральною Асамблеєю ООН було створено Міжурядовий Комітет з питань зміни клімату, який почав дискусію навколо глобальної конвенції. Рамкова конвенція ООН про зміну клімату була підписана на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро у 1992 р. Сторонами конвенції сьогодні є 189 країн [17].

Рамкова конвенція ООН про зміну клімату є визнанням спільного занепокоєння людства про глобальний характер змін клімату, що вимагає максимально широкого міжнародного співробітництва й участі всіх країн у діяльності з ефективного міжнародного реагування на зміну клімату та пом'якшення наслідків такого процесу. При цьому слід враховувати принцип спільної, але диференційованої відповідальності та реальних соціально-економічних можливостей країни. Цей принцип встановлює різний об'єм зобов'язань і пільг для розвинутих країн і країн, які розвиваються, оскільки розвинуті країни відповідають за 80% викидів парникових газів.

Відповідно до Ст. 8 Конвенції Сторони зобов'язані розробляти, періодично поновлювати, публікувати та надавати Конференції Сторін національні кадастри антропогенних викидів із джерел і адсорбції поглиначами усіх парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом від 16

вересня 1987 р.

До зобов'язань Сторін відноситься співробітництво у розробці, застосуванні та розповсюдженні методів, процесів і технологій, які дають можливість знизити або припинити викиди парникових газів у всіх відповідних секторах, включаючи енергетику, транспорт, промисловість, сільське господарство, лісове господарство і видалення відходів.

З метою ефективною реалізації був розроблений і прийнятий Кіотський протокол.

Основним досягненням Протоколу є визначення кількісних зобов'язань щодо зменшення викидів парникових газів і встановлення конкретних термінів їх виконання. Кіотський протокол дозволяє використання різних гнучких механізмів: міжнародна торгівля квотами, спільна імплементація та механізм чистого розвитку.

Міжнародна торгівля викидами дозволяє сторонам Протоколу, які зменшують свої викиди до рівня, нижчого від того, на який вони погодились, продавати частину квот іншим сторонам. Комісія повинна забезпечити щоб дії держав-членів не завдавали внутрішньому ринку.

Спільна імплементація – це особлива форма торгівлі викидами, яка робить можливим їх зменшення на рівні проекту. Таке зменшення може використовувати для збільшення квот Сторони, що фінансує проект, якщо викиди сторони, в якій проект виконується, були зменшені.

Механізм чистого розвитку дозволяє розвинути країнам фінансувати проекти зі скорочення викидів у країнах, які не брали на себе зобов'язань згідно з Кіотським протоколом [18].

16 лютого 2005 року Кіотський протокол вступив в силу. Це стало можливим після приєднання до нього Росії. В результаті частка країн, які ратифікували, приєдналися, прийняли або ухвалили Протокол, у загальних викидах діоксиду вуглецю перевищила 55%, тобто було досягнуто необхідної умови вступлення Протоколу у дію.

2. ДОГОВІРНА ПРАКТИКА ДЕРЖАВ З ОХОРОНИ ОЗОНОВОГО ШАРУ

Великий вплив на структуру озонового шару мають так звані хлорфторвуглеводні (ХФВ). Їх вже більш як 60 років використовують в холодильниках і кондиціонерах, як складові аерозольних сумішей, як піноутворювачі в вогнегасниках, очисники для електронних приладів при хімічному очищенні одягу і т. д. В минулому вони розглядались як ідеальні для практичного використання хімічні речовини, оскільки вони дуже стабільні і неактивні. Як не парадоксально, але якраз вони є найбільшою загрозою для озонового шару. ХФВ не розкладаються швидко в атмосфері і проникають в стратосферу.

2.1 Виникнення і розвиток в міжнародному праві норм з охорони озонового шару

З сучасної точки зору досягнення широкої міжнародної підтримки для досягнення суворого контролю за озоноруйнуючими речовинами (далі ОРР) можливо виглядає неминучим, але в середині 80-х років можливість міжнародного контролю за ХФВ виглядала не надто реальною. Щоб зрозуміти процес розробки норм з регулювання цих речовин потрібно добре усвідомлювати як мало було напевне відомо на той час. Вперше думку про вплив на зменшення озонового шару ХФВ висловили в 1974 році науковці Шервуд Роуланд і Маріо Моліна [4].

Коли дослідження щодо ролі ХФВ у зменшення озонового шару привернуло увагу громадськості, компанія Джонсон Вокс (США) в односторонньому порядку оголосила про відмову від ХФВ та заміну їх на інші речовини в своїх двох найвідоміших продуктах Глейд та Пледж. Багато компаній без будь-якого тиску уряду вирішило скоротити або замінити

використання ХФВ оскільки вони побоювались, що екологічно-свідомі споживачі відмовляться від їх товарів. В 1978 році відображаючи ринкову дійсність, у США заборонили використання ХФВ-вмісних аерозолів у всіх сферах крім медичної і військової. Слідом за США використання ХФВ-вмісних аерозолів заборонила Швеція, Канада та Норвегія.

ЮНЕП звернула свою увагу на ХФВ в 70-х, також цим питанням займалась Всесвітня метеорологічна Організація. Із збільшенням кількості країн, які заборонили використання ХФВ, в 1981 ЮНЕП схвалила розробку міжнародної угоди для захисту озонового шару. В наступні три роки відбувалися засідання Робочої групи юридичних та технічних експертів для підготовки Глобальної рамкової конвенції для захисту озонового шару. Незважаючи на вражаюче довгу назву та присутність представників 24 країн суттєвого прогресу в розробці юридичного контролю за використанням ХФВ не було досягнуто. Група домовилась розпочати переговори в 1985 році у Відні для розробки рамкової конвенції. На цей час не було ні єдиної наукової думки щодо причин і механізмів зменшення озонового шару ні точних даних про те чи взагалі відбувається зменшення озонового шару [4].

43 держави (з них 16 країн, що розвиваються) і три промислові групи приймали участь в переговорах щодо розробки першої міжнародної угоди стосовно ХФВ. Ніхто не покладав на них великих сподівань, громадська зацікавленість була дуже малою і жодна екологічна організація не приймала участі в цих переговорах.

Оскільки вплив екологічних організацій був дуже малим то вплив промислових груп значно зріс. Вони наполягали на тому, що використання ХФВ не створює жодного ризику для здоров'я чи навколишнього середовища. Пропозиції щодо тотального скорочення використання ХФВ були засуджені. Промисловці наполягали на тому, що оскільки шкода ХФВ не була доведена скорочення широко поширених, нетоксичних, незаймистих речовин є нерозумним.

Результатом цих переговорів стало підписання в 1985 році Віденської

конвенції про охорону озонового шару. Вона була підписана 20-ма країнами. Вона закликала не так до контролю за використанням ХФВ як до «вживання відповідних заходів» державами для захисту озонового шару і створення міжнародного механізму для дослідження, моніторингу і обміну інформацією. Оскільки було дуже мало інформації щодо рівня виробництва ХФВ в Радянському Союзі та країнах, що розвиваються, були висловлені сподівання, що ці дані допоможуть створити загальну картину виробництва ХФВ. Жодні хімічні речовини не були охарактеризовані як такі, що руйнують озоновий шар. Натомість в додатку міститься перелік хімічних речовин «які мають потенційну властивість змінювати хімічні та фізичні властивості озонового шару». Під кінець переговорів незважаючи на заперечення ЄС, була видана резолюція яка закликала до наступної зустрічі для розробки юридично обов'язкового протоколу щодо контролю за ХФВ. Таким чином хоч Віденська конвенція не встановила контролю над виробництвом чи споживанням ХФВ, вона заклала основу для подальшого співробітництва [19].

В 1985 році, через два місяці після прийняття Віденської конвенції, британські вчені оголосили про існування «озонової дірки» над Антарктикою, ця заява викликала надзвичайний інтерес громадськості. Дані науковців показали 50% зменшення озонового шару у весняний час порівняно з 1960-ми. Різке скорочення почалося у 1979 році. За іронією долі, оскільки дані вказували на таке різке скорочення британські науковці три роки відкладали оголошення цих даних щоб впевнитись у вірності своїх висновків. Та все ж ці дослідження не доводили, що зменшення озонового шару спричинене саме ХФВ. В 1986 році були видані дослідження проведені спільно США, Німеччиною, СОТ та ЮНЕП. Згідно з цими дослідженнями концентрація ХФВ 11 і 12 в атмосфері подвоїлась з 1975 до 1985. Також було визначено інші хімічні речовини, які руйнують озоновий шар, ці речовини які назвали галонами використовуються як сповільнювачі займання. Ще більш цікавими для громадськості були дані щодо впливу ОРР на здоров'я. При сучасному рівні викидів ОРР, дослідження виявили 150 мільйонів нових випадків раку шкіри в США які до 2075 року

призведуть до 3 мільйонів смертей. Зростання ультрафіолетового випромінювання спричинить 18 мільйонів випадків катаракти в США, багато з яких приведе до сліпоти [4].

При цьому модель за якою здійснювались ці підрахунки будувалась здебільшого на здогадках, але в громадській свідомості озONOVA дірка була пов'язана з ХФВ. Між підписанням Віденської конвенції і наступною запланованою Зустріччю Сторін в Монреалі в 1987 році, ЮНЕП було проведено кілька неформальних зустрічей для перегляду механізму скорочення ХФВ.

Участь у переговорах в Монреалі взяли 40 країн (більше половини з них – країни, що розвиваються), велика кількість екологічних організацій та представників промислових груп, переговори широко освітлювались в ЗМІ. Результатом цих переговорів стало підписання 16 вересня 1987 року Монреальського Протоколу з речовин, які руйнують озоновий шар.

Сфера дії Протоколу

Протокол не тільки заморозив використання та виробництво ХФВ (11, 12, 113, 114, 115) і галонів (1211, 1301, 2402), а також встановив схему скорочення ХФВ. До 1996 року мало бути досягнуто 50% зменшення споживання ХФВ. Оскільки моніторинг споживання ОРР видавався неможливим була розроблена формула, яка визначала споживання ХФВ чи галонів як:

$$\text{споживання} = \text{виробництво} + \text{імпорт} - \text{експорт}$$

Таким чином головні виробники ХФВ можуть забезпечення дотримання вимог по скороченню ХФВ зменшуючи внутрішнє використання, але продовжувати експорт ХФВ. Імпортуюча країна вимірювала б своє споживання просто додаючи внутрішнє споживання до імпорту.

Для того щоб надати державам можливість більшої гнучкості у виконанні графіка скорочення в Протоколі розроблено стратегію «кошика». Кожній

озоно-руйнуючій хімічній речовині присвоювався потенціал порівняно з ХФВ 11 (йому присвоєно 1). Оскільки ХФВ 113 є менш руйнівним для озонового шару ніж ХФВ 11 його потенціал 0.8. Використовуючи стратегію кошика країна може досягнути такого самого рівня скорочення споживання використовуючи 8 тон ХФВ 11 чи 10 тон ХФВ 113 ($8 \text{ тон} \cdot 1 = 10 \text{ тон} \cdot 0,8$). Ця арифметика була важливою оскільки ХФВ 113 широко використовувався в електроніці. Такі країни як Японія які були проти включення ХФВ 113 в Протокол зараз могли вибрати зменшення кількості іншого ХФВ, при цьому залишаючи використання ХФВ 113 на попередньому рівні.

Регулювання торгівлі

Деякі країни могли б не підписувати Протокол для того щоб здобути переваги на ринку ХФВ для того щоб уникнути цього і спонукати країни до підписання було розроблено суворі торгові заходи.

Стосовно імпорту Сторонам Протоколу забороняється імпортувати ХФВ з не-Сторін ні речовини, які регулюються Протоколом ні інші продукти які б містили ці речовини.

Стосовно експорту, Сторони повинні заборонити експорт підконтрольних речовин до країн не-Сторін, якщо тільки країна призначення не дотримується вимог Протоколу. Такий експорт не враховується в обчисленні загального споживання країни тому країна мусить зменшити на таку саму кількість споживання чи імпорт.

Наприклад: якщо країна С є Стороною, а країна Н – ні і не дотримується умов Протоколу то між ними не може відбуватися торгівля підконтрольними речовинами, і країна С не може імпортувати продукцію яка містить підконтрольні речовини з країни Н. Якщо країна Н не є стороною, але дотримується умов Протоколу, країна С може експортувати підконтрольні речовини, але не може відняти цю кількість від імпорту чи виробництва при обчисленні національного споживання. Підпорядковуючись заходам з регулювання, Сторони можуть вільно торгувати підконтрольними речовинами між собою [4].

Технічна та фінансова підтримка

Стаття 5 Протоколу спрямована на допомогу країнам, що розвиваються. Оскільки в країнах, що розвиваються споживання ХФВ на душу населення було набагато нижчим, ніж у розвинутих країнах їхні внутрішні потреби постійно зростали. Оскільки виробництво ХФВ є малозатратним, не потребує особливих технологій не існувало жодних практичних причин для припинення поширення виробництва ХФВ у всьому світі. Таким чином погодившись взяти на себе відповідальність за створення більшості ОРР і заохочуючи міжнародне співробітництво, розвинуті країни підтримали встановлення десятирічного періоду після ратифікації для країн, що розвиваються для збільшення їх споживання ХФВ до 0,3 кг на душу населення для забезпечення національних потреб. Після цього періоду країни, що розвиваються матимуть ще 10 років для зменшення їх споживання ХФВ на 50%.

Проте учасники переговорів вважали що навряд чи сторони досягнуть таких показників, тому що вважалось що технології які базуються на ХФВ застаріють за якихось 10 років. Протокол не містить чітких положень як саме має забезпечуватись технічна та фінансова допомога країнам, що розвиваються.

Ратифікація та поправки до Протоколу

Якщо Сторони будуть обмежені у використанні ХФВ як тільки вони ратифікують Протокол, могла виникнути спокуса відкладати його ратифікацію для того щоб отримати економічні переваги. Щоб цього уникнути Протокол вступає в силу за умови здачі на зберігання не менше 11 документів про ратифікацію, прийняття, схвалення чи приєднання до Протоколу державами чи регіональними організаціями з економічної інтеграції, на які припадає не менше 2/3 споживання речовин які регулюються.

Найбільш важливою інновацією Протоколу була його гнучкість. Сторони переглядатимуть свої зобов'язання кожні чотири роки. Це мало б забезпечити, відповідність положень Протоколу новим науковим даним про причини руйнування озонового шару. Якщо б якась з речовин виявилась менш шкідливою ніж вважалось або заходи регулювання ХФВ занадто суворим його

можна скасувати більшістю, яка складає 2/3 країн які представляють 2/3 світового споживання. Додавання нових контрольних заходів є простішим, потрібно 2/3 країн, які представляють половину світового споживання.

Лондонські поправки та уточнення до Протоколу

Після підписання Монреальського Протоколу виникло питання про збільшення кількості його Сторін. Для інформування урядів була створена робоча група з оцінки змін озонного шару у складі 100 науковців з 10 країн [19]. У своєму висновку у 1988 році вони повідомили, що руйнування озонного шару відбулося над населеними районами північної півкулі і що озонна діра збільшується над Антарктикою в весняний період впродовж останніх 10 років, такі ж зміни спостерігаються і в Арктиці. Також було надано перші ґрунтовні дані про хімічний механізм, який пов'язує галони та ХФВ з руйнуванням озону. Нові дані показали що зменшення озонного шару є більшим ніж вважали до цього часу [4].

Оголошення цих даних призвели до того, що деякі відомі компанії такі як Дюпон, Моторола, АйБіЕм та інші оголосили про повну відмову від використання ХФВ до 2000, 1992 1993 року відповідно. Європейські країни також змінили свою попередню позицію і виступили за заборону ХФВ. Великобританія запропонувала Лондон як місце для наступної Зустрічі Сторін в 1990 році, де були прийняті Лондонські поправки.

Нові заходи з регулювання

Наскільки Монреальський протокол відрізнявся від Віденської конвенції, настільки Лондонська Конференція відрізнялась від Монреальської. Зібрались представники 123 країн і зараз Зустріч Сторін виглядала як подія справді міжнародного значення. На порядку денному було питання про заходи регулювання та терміни скорочення речовин, що регулюються. Оскільки більшість країн досягнули цілей з 20% скорочення до 1993 року, було встановлено нову ціль – 50% скорочення до 1995 року з повним виключенням використання ХФВ та галонів до 2000 року.

Країни, що розвиваються

Монреальський Протокол не встановив реальних механізмів допомоги країнам, що розвиваються, проте кілька простих фактів доводять що їх участь в регулюванні ХФВ є дуже важливою. Розвинуті країни з населенням яке складає менш ніж 25% від світового, споживає 88% ХФВ, що в 20 разів перевищує споживання на душу населення країн, що розвиваються. Китай та Індія представляючи 37% населення землі не були Сторонами Протоколу. Великі ринки цих країн робили торгові обмеження Протоколу малоефективними. Виробництво ХФВ могло розвиватися в цих країнах не виходячи на зовнішній ринок. Більше того виробництво продукції яка містить ХФВ як, наприклад, холодильники чи кондиціонери, вважалось в цих країнах життєво необхідною для підвищення стандартів життя населення.

Країни, що розвиваються відхилили як неприйнятні варіанти відмови від використання ХФВ чи заміни їх на більш дорогі речовини чи відновлення іншого обладнання яким вони користувались до цього часу. Положення Ст. 5 про десятирічний термін було добрим, але в світлі зростаючих вимог по скороченню ХФВ країни, що розвиваються вимагали більших гарантій фінансової та технічної допомоги.

В зв'язку з цим виникла наступна проблема. Країни, що розвиваються заявляли, що якщо кількість виділених коштів буде на їх погляд недостатньою то вони вважатимуть себе вільними від зобов'язань по договору. Розвинені ж країни не бажали брати на себе необмежені фінансові зобов'язання. Компроміс було досягнуто за допомогою наступного формулювання «Забезпечення здатності [країни, що розвивається] виконувати зобов'язання .... буде залежати від ефективного здійснення фінансового співробітництва .... і передачі технології» (Ст. 5 п. 5).

В Лондоні було створено механізм для надання фінансової та технічної допомоги. Для цього було створено Багатосторонній фонд Монреальського протоколу. Фонд управляється Світовим Банком. Для досягнення цілей Фонду створено Виконавчий комітет (Ст. 10).

Також було створено нова процедура недотримання. Якщо країна, що

розвивається не зможе дотриматися графіка заходів з регулювання, вона має повідомити про це Секретаріат і її питання розглядатиметься на наступній Зустрічі Сторін, а до цього часу до неї не буде вжито жодних санкцій [4].

Щодо передачі технологій тут також виникли проблеми. Каменем спотикання стало право інтелектуальної власності. Остаточний варіант передбачав що Сторони «будуть вживати всі можливі заходи» для передачі технологій країнам, що розвиваються «на справедливих і найбільш сприятливих умовах». Незважаючи на слабе формулювання це був перший договір в якому розвинуті країни взяли на себе відповідальність за охорону навколишнього середовища шляхом передачі технологій країнам, що розвиваються (Ст. 10А).

Китай та Індія стали Сторонами Протоколу. На грудень 1994 року Багатосторонній фонд підтримав 107 проектів в Китаї виділивши 50 млн. 200 тис. дол. США та 31 проект в Індії виділивши 11 млн. 500 тис. дол. США.

Нові речовини

Лондонські поправки встановили контроль над новими видами ОРР. Основною речовиною були гідрохлорфторвуглеводні (ГХФВ). Цей вид був значно менш руйнівним для озону і розглядався більшістю хімічних компаній як заміна ХФВ. Компанія Дюпон, яка вже вклала 250 млн. дол. очолила опозицію промислових груп і виступала навіть проти згадування ГХФВ в Протоколі. Кінцеве рішення було таким: Сторони повинні надавати інформацію про виробництво, експорт і імпорт ГХФВ. Також була прийнята резолюція яка закликала до їх повного виключення до 2040 року.

Крім ГХФВ іншим видом заміників ХФВ на які хімічні компанії поклали свої надії були гідрофторвуглеводні (ГФВ). Оскільки вони не руйнували озоновий шар тому практично і не розглядались як речовини, які повинні регулюватись. Проте ГФВ є сильними парниковими газами і екологічні організації засудили заміну озоноруйнуючих речовин на речовини, які спричиняють парниковий ефект як недалекоглядне рішення.

Лондонські поправки також поширили свою дію на тетрахлорид вуглецю

та метилхлороформ. Разом ці дві речовини склали 16% загальнопромислових викидів хлору в стратосферу. Ці речовини не були включені в Протокол через їх широке використання (в розчинниках, пестицидах тощо). Лондонські поправки містили положення про поступову ліквідацію тетрахлориду вуглецю до 2000 року і метилхлороформу до 2005 року.

Отже лондонські поправки вимагали поступової ліквідації п'яти ХФВ і трьох галонів (вимоги Монреальського Протоколу), плюс ще десять ХФВ, метилхлороформ та тетрахлорид вуглецю, і вимагали відслідковування та інформування про виробництво 34 ГХФВ як «перехідних речовин».

Швидкий прогрес продовжувався і на наступних Зустрічах Сторін. Копенгагенські поправки в 1992 році пересунули заборону ХФВ на 1996 року і встановили вимогу заборони галонів до 1994 року. Заборона тетрахлориду вуглецю і метилхлороформу була пересунута на 1996 рік. Сьома Зустріч Сторін у Відні 1995 року пересунула заборону ГХФВ з 2030 року на 2020 і створила нову заборону на метилбромід в 2010 році. Країни, що розвиваються погодилися на поступову ліквідацію ГХФВ до 2040 року і замороження використання метилброміду до 2002. Таблиця 2.1 показує як швидко змінювались вимоги з ліквідації ОРР [4].

Таблиця 2.1 – Вимоги до ліквідації озоноруйнуючих речовин у міжнародних правових актах [4].

Речовини	Базовий рік	Монреаль 1987	Лондон 1990	Копенгаген 1992	Відень 1995
ХФВ 11, 12, 113, 114, 115	1986	1986 – заморожено 1993 - 20% 1998 - 50%	1995 - 50% 1997 - 85% 2000- повна заборона	1994 - 75% 1996 - повна заборона	
10 інших ХФВ	1989	не регулюється	1993 - 20% 1997 - 85% 2000 - повна заборона	1994 - 75% 1996 - повна заборона	
Галони 1211, 1301, 2402	1986	1992 – заморожено	1995 - 80% 2000 - повна заборона	1994 - повна заборона	
Інші галони		не регулюються			

Продовження табл. 2.1

Тетрахлорид вуглецю	1989	не регулюється	1995 - 85% 2000 - повна заборона	1995 - 85% 1996 - повна заборона	
Метилхлороформ	1989	не регулюється	1993- заморожено 1995 - 30% 2000 - 70% 2005 - повна заборона	1994 - 50% 1996 - повна заборона	
ГХФВ	1989	не регулюється	резолюція, яка закликала заборону не пізніше 2040	1996 замороження 2015 - 90% 2030 - повна заборона	2020 - заборона
Метил бромід	рівень 1995-1998	не регулюється	не регулюється	1995 замороження Резолюція щодо майбутнього скорочення	2010 - повна заборона Виняток для розумного с/г використання
Фінансова підтримка		Полегшення двота багатосторонньої допомоги КЩР	Міжнародний фонд трирічний бюджет 160-240 млн. дол.	Багатосторонній фонд монреальського протоколу 3-річний бюджет 340-500 млн. дол	
Передача технологій		Сторони «полегшуватимуть доступ КЩР до технологій»	Сторони «вживатимуть всі можливі заходи» для передачі технологій КЩР на справедливих і найбільш сприятливих умовах		

2.2 Міжнародно-правовий режим охорони озонного шару

Якщо вважати, що всі країни будуть дотримуватися заходів регулювання передбачених Протоколом, то озонний шар за підрахунками вчених стабілізується близько 2050 року. Тим часом ситуація продовжує погіршуватись, повідомлялось про рекордно низький рівень озону в арктичному та антарктичному регіонах.

В той час як ратифікація Протоколу розцінювалась як триумф міжнародної дипломатії, то його імплементація стикнулася з значними перешкодами. Росія та кілька інших східноєвропейських країн попросили про подовження періоду повної заборони ХФВ. В інших індустріальних країн виникли проблеми пов'язані з регулюванням метил броміду та ГХФВ. 58 країн, що розвиваються оголосили про свій намір повністю ліквідувати ХФВ раніше ніж цього вимагалось в той же час до них не приєдналися такі великі держави як Китай, Індія та Філіппіни.

Проблеми виникли з дотриманням Ст. 7 щодо надання інформації. Протокол вимагає надання інформації про виробництво, імпорту та експорту Сторони і окремо інформацію по кожній з речовин, що регулюються. Ці дані використовуються для допомоги науковцям в їх роботі та для моніторингу дотримання Протоколу. Проте ці вимоги створили проблеми оскільки організації з економічного співробітництва схильні були розглядати ці дані як торгову таємницю. Європейське Співтовариство наполягало на тому, що дані його країн будуть надаватись спільно, оскільки законодавство ЄС не дозволяє доповідати про торгову інформацію окремо. Інші країни та НУО заперечували проти цього і посилались на те, що інформація по кожній країні є важливою для створення загальної картини дотримання зобов'язань. Як компроміс було прийнято рішення, що ЄС буде надавати дані по виробництву ОРР в кожній окремій країні, а дані щодо імпорту та експорту спільно.

Для покращення механізму надання інформації Світовий Банк запропонував ліцензування імпорту речовин, які регулюються для того щоб полегшити збір даних і заодно контролювати імпорту. Світовий Банк також запропонував міжнародну систему маркування для продуктів, які містять речовини, що регулюються.

Проблемою стало виникнення «чорного ринку» ХФВ. Вважалося що основна маса «чорних» ХФВ виробляється в Росії. На Конференції Сторін у Відні 1995 року Росія заявила, що не зможе повністю заборонити ХФВ до 1996 року. Посилаючись на слабкість своєї економіки в зв'язку з розпадом СРСР

Росія попросила до себе такого ж самого режиму як і до країн, що розвиваються: п'яти-десятирічний період на продовження виробництва ХФВ та їх використання. На цю пропозицію не хотіла приставати США та ЄС. Станом на 1997 рік ця проблема ще не була розв'язана, створюючи загрозу для захисту озонового шару оскільки «чорний ринок» ХФВ зростає. І поки кожна країна не зможе контролювати внутрішнє виробництво ХФВ загроза «чорного ринку» ХФВ залишається [19].

Сторони створили Багатосторонній фонд Монреальського протоколу для надання фінансової та технічної допомоги.

Виконавчий комітет Фонду складається з представників семи розвинутих країн і семи країн, що розвиваються. Головують по черзі країни, що розвиваються і розвинуті країни, міняючись щорічно. Виконавчий комітет вповноважений наглядати та управляти Фондом, включаючи перегляд всіх проектів які перевищують 500 тис. дол. Виконавчий комітет розробляє план і бюджет для Фонду, розробляючи критерії оцінки проектів, наглядає за діяльністю Фонду та щорічно повідомляє Сторони про діяльність Фонду. Постійний Секретаріат відповідає за допомогу в поточній роботі Виконавчого Комітету.

Щоб отримати допомогу від Фонду державі потрібно приготувати детальну інформацію про виробництво та споживання ОРР і робочу програму про заплановані заходи по їх зменшенню. Технічна допомога і діяльність по збору таких даних може здійснюватись за грантової підтримки Фонду.

Тісно пов'язане з фондним механізмом питання передачі технологій. На початку переговорів Китай, Індія, Бразилія та інші країни, що розвиваються внесли пропозицію, щоб заміна технологій здійснювалась на «некомерційній основі.» Розвинуті країни звичайно ж заперечували. Економічні організації висунули свою пропозицію – технології можуть передаватись країнам, які поважають права інтелектуальної власності і передача повинна здійснюватись через спільні підприємства на умовах ліцензування. Компромід щодо цього питання закріплено в статті 10А: «Кожна Сторона вживає всі можливі заходи,

сумісні з програмами, які підтримуються механізмом фінансування, для забезпечення того щоб:

– найкращі наявні екологічно безпечні замітники і пов'язані з ними технології без затримки передавались Сторонам, які діють в рамках пункту 1 статті 5; і

– передача технології, згадана в підпункті а), здійснювалась на справедливих і найбільш сприятливих умовах.

Майбутні передачі технологій за Протоколом, скоріш за все отримають відповідний захист як комерційна інтелектуальна власність. Текст Ст. 10А, як і передісторія його прийняття, передбачає, що Сторони не зобов'язані змушувати своїх промисловців надавати технології країнам, які не забезпечують належний захист інтелектуальної власності. Забезпечення ж належного захисту буде сприяти передачі технологій оскільки сторона яка їх надаватиме буде впевнена в віддачі у вигляді фінансових надходжень і в тому, що їх інтелектуальна власність буде використана як належить.

Проблема руйнування озонового шару на відміну від багатьох інших міжнародних питань не могла бути розв'язана без повної співпраці всіх країн, особливо таких великих держав як Індія, Китай та Бразилія. Цей факт давав цим країнам додаткові важелі впливу в переговорах вимагаючи йти на поступки їхнім вимогам.

Заснування Багатостороннього фонду для фінансування заміни технологій допомогло заспокоїти побоювання країн, що розвиваються, що їм доведеться платити захмарні ціни за нові технології. Країни, що розвиваються привабила пропозиція розвинутих країн збільшити Багатосторонній фонд на 80 млн. дол. якщо вони приєднаються. Індія і Китай погодились стати Сторонами Протоколу. Без заснування Фонду і як результат приєднання країн, що розвиваються прийняття Протоколу було б провалом, оскільки використання ХФВ в країнах, що розвиваються з часом перевершило б розвинуті країни.

Фінансова та технологічна допомога розглядалась як важлива частина політичної угоди для ширшого застосування режиму Протоколу в світі. Країни,

що розвиваються наполягали на проведенні чіткого зв'язку в договорі між положеннями про допомогу і будь-якими зобов'язаннями країн, що розвиваються. Дотримання зобов'язань країнами, що розвиваються було обумовлено в Протоколі ефективним здійсненням фінансового співробітництва і передачі технологій розвинутими країнами.

Монреальський Протокол був першою з багатосторонніх угод, яка використовувала заходи з регулювання торгівлі для забезпечення своїх цілей.

Перші торгові обмеження Протоколу стосувалися торгівлі між Сторонами і не-Сторонами. Ст. 4 закликає сторін заборонити:

- імпорт речовин, що регулюються з не-Сторін;
- експорт речовин, які регулюються до не-Сторін, якщо тільки країна призначення не представила дані, які доводять її дотримання умов протоколу, і Зустріч Сторін це не підтвердить;
- імпорт з не-Сторін продукції яка містить речовини, які регулюються...
- імпорт з не-Сторін продукції виробленої з допомогою речовин, які регулюються, але які їх не містять ...

Згідно з Ст. 4 кожна Сторона зобов'язується по можливості не заохочувати експорт в будь-яку державу, яка не є Стороною, технології для виробництва і використання речовин, які регулюються. Ця заборона не застосовується до експорту вищеназваних технологій для зберігання, переробки чи знищення цих речовин, для розробки альтернативних речовин чи для інших заходів для скорочення речовин, які регулюються.

Найпершою метою торгових обмежень Протоколу є заохочення широкої участі в Протоколі шляхом попередження використання комерційних переваг країнами, які не приєдналися до нього і попередження будівництва устаткування для виробництва ОРР в країнах не-Сторонах. Заборона імпорту продукції, яка містить чи вироблена за допомогою речовин, які регулюються з країн які не дотримуються умов Протоколу буде спонукати ці держави зробити свої методи виробництва і продукції сприятливими для озонового шару, інакше вони втрачатимуть ринки збуту. Заборона експорту буде спонукати не-Сторони

дотримуватись умов Протоколу щоб не втратити постачання.

Сторони можуть торгувати речовинами, які регулюються між собою, але ця торгівля має підпорядковуватись заходам регулювання.

Створення режиму охорони озонового шару є дуже важливим для розвитку міжнародного екологічного права. Хоча Протокол не може розцінюватись як цілковитий успіх, його прийняття та імплементація стали дипломатичним проривом. В жодному іншому договорі так багато абсолютно різних учасників міжнародного співтовариства успішно не співпрацювали і не дійшли згоди щоб ефективно відповісти на екологічну загрозу. Передумову для цього створило прийняття Віденської конвенції. Незважаючи на те, що в ній міститься мінімум зобов'язань, Віденська конвенція заклала рамки для подальшого переговорного процесу. Конвенція допомогла організувати збір нових наукових даних та економічних розробок, і забезпечити створення форуму для подальшого обговорення.

3 МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ В СФЕРІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ТА ОЗОНОВОГО ШАРУ

Конституція України 1996 року визнає право на сприятливе для життя і здоров'я навколишнє середовище та відшкодування шкоди завданої порушенням цього права. Крім того, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан навколишнього середовища, про якість продуктів харчування і предметів побуту, а також право на її розповсюдження (Ст. 50). Також держава зобов'язана забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на території України, долати наслідки Чорнобильської катастрофи, зберігати генофонд українського народу (Ст. 16). Таким чином в Конституції України закріплена екологічна функція держави [1].

Україна є учасницею багатьох міжнародних договорів у сфері охорони навколишнього середовища і конкретно з охорони атмосферного повітря та озонowego шару. Закон України «Про міжнародні договори України» 2004 року встановлює, що «Укладені і належним чином ратифіковані міжнародні договори України становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.» (Ст. 17). І в цьому ж законі забезпечується дотримання таких договорів «Міжнародні договори України підлягають неухильному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права» (Ст. 12).

Завдання регулювання відносин у галузі атмосферного повітря, відвернення і зменшення шкідливого хімічного, фізичного, біологічного та іншого впливу на атмосферне повітря, забезпечення його раціонального використання для виробничих потреб покликаний вирішувати Закон України «Про охорону атмосферного повітря».

Порядок розробки і затвердження нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними

джерелами затверджено наказом Міністерства екобезпеки України від 18 липня 1996 р. №75.

Кабінет Міністрів України своєю постановою від 17.10.1996 № 1274 затвердив програму припинення виробництва і використання озоноруйнуючих речовин [19].

Згідно з документом, першочерговій заміні підлягає холодильне устаткування і устаткування для кондиціонерів в таких секторах як побут, торгівля, промисловість, переробка і зберігання продуктів харчування, транспорт.

Результати аналізу свідчать, що це стосується в першу чергу підприємств торгівлі і промисловості, на долю яких припадає майже 70% об'єму річних потреб в ОРР.

В процесі забезпечення переходу підприємств на використання озонобезпечних замінників і технологій передбачається до 2006 року скоротити на 35% використання хлорфторвуглеводнів до 2008 року -- на 65%, до 2010 -- на 85%, до 2014 -- на 100%.

До 2005 року на 5% передбачено знизити використання галонів, до 2008 -- на 20%, до 2010 -- на 30%, до 2015 -- до 55%, до 2020 -- на 80%, до 2030 -- на 100%.

В цілому протягом 26 років на виконання програми планується виділити 3 925 млн. грн. в цінах 2003 року.

Україна ратифікувала Конвенцію про транскордонне забруднення повітря на великі відстані у 1980 році, і для неї Конвенція набула чинності в березні 1983 року. Для підготовки звіту України про виконання Конвенції щорічно надається інформація про викиди сполук сірки, оксидів азоту, аміаку, летких органічних сполук, вуглеводнів і важких металів в цілому, а також з деталізацією по квадратах сітки ЄМЕП і оцінки переносу забруднювачів повітря на великі відстані.

Конвенція про охорону озонowego шару ратифікована Україною в 1986 році, Монреальський протокол – в 1988 році. Для виконання цієї Конвенції

постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 1996 року № 1274 затверджена програма призупинення в Україні виробництва і використання ОРР. Термін переходу України на озонобезпечні технології був перенесений на її прохання з 1996 року на 1999.

Ввіз в Україну і вивіз ОРР здійснюється в особливих випадках. З метою забезпечення виконання Віденської конвенції 1985 року і Монреальського протоколу Кабінет Міністрів України встановив, що ввіз в Україну і вивіз з України озоноруйнуючих речовин здійснюється винятково:

- в особливих випадках їх використання, згідно з відповідними рішеннями, прийнятими на нарадах сторін Монреальського протоколу;
- у випадку їх використання як сировини для виробництва інших хімічних речовин; у випадку здійснення через територію України транзитних перевезень з держав і в держави, які є сторонами Монреальського протоколу.

В 1997 р. ГЕФ ухвалив грант на суму 23,3 млн дол. для підтримки проекту реалізації Національної програми вилучення з використання озоноруйнуючих речовин (ОРР). Його впровадження розпочато в 1998 р. Проектом передбачено надання необхідної технічної допомоги для передачі технологій, пов'язаної з використанням в домашніх умовах холодильних агентів, які мають незначний вплив на глобальне потепління; а також для інституційного зміцнення Озонового офісу, який виконуватиме функцію впроваджувального центру проекту.

В 1998 р. Україна отримала допомогу від ЮНІДО на проект по обслуговуванню холодильного сектору, який передбачено здійснити у співпраці з Чеською Республікою. За цим проектом 35 сервісних центрів буде забезпечено обладнанням для збирання й повторного використання ОРР.

Україна відслідковує ОРР через систему регіональних органів контролю за користувачами ОРР. Імпортно-експортні операції ОРР і товарів, що вміщують ОРР, підлягають ліцензуванню. В 1998 р. була створена

Всеукраїнська Асоціація користувачів холодильних агентів. Ця Асоціація сприяє поширенню інформації про міжнародні стандарти і технології.

Україна також здійснює регіональне співробітництво в межах цього співробітництва делегація України взяла участь у роботі 4-ої Міністерської Конференції «Довкілля для Європи» (Орхус, червень 1998 р.), на якій було підписано важливі для України документи такі як Протокол про стійкі органічні забруднювачі та Протокол про важкі метали до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на значні відстані, Стратегію вилучення використання етилованого бензину до 2005 р.

Прикладом двосторонніх договорів може бути Угода між урядом Російської Федерації і Урядом України про співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища 1995 року. За цією Угодою Сторони співпрацюють в таких напрямках:

- * організують спільний моніторинг стану навколишнього середовища в прикордонних районах,
- * здійснюють узгоджені природоохоронні заходи із забезпечення ведення екологічно безпечного сільського господарства в прикордонних районах,
- * інформування про загрозу значного транскордонного забруднення території однієї із Сторін і про прогнози його забруднення та інші подібні заходи.

Стаття 4 Угоди передбачає вжиття Сторонами заходів із врегулювання питання відповідальності у випадку транскордонного впливу, яке завдає шкоди здоров'ю населення і навколишньому середовищу.

Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища 1994 року передбачає співробітництво за такими напрямками:

- * проведення спільної експертизи проектів господарської діяльності в прикордонних районах;

* взаємне оперативне інформування про випадки, які створюють загрозу значного забруднення навколишнього середовища однієї з Сторін і про прогнози його розповсюдження.

Стаття 4 угоди передбачає що Сторони негайно і повно інформують одна одну про промислові аварії, стихійні лиха і інші небезпечні ситуації на своїй території, що створюють загрозу забруднення навколишнього середовища, а також надають необхідну допомогу по ліквідації їх наслідків. Відшкодування збитків, заподіяних транскордонними впливами, має регулюватися цивільним законодавством Сторін.

Існують також інші угоди в яких є положення присвячені співробітництву України з іншими державами у сфері охорони довкілля від транскордонного забруднення атмосферного повітря. До них відносяться: Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі попередження аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їх наслідків від 23 квітня 1997 р., аналогічна угоди між Кабінетом Міністрів України та Виконавчою владою Грузії від 7 грудня 1998 р. та Урядом Угорської Республіки від 27 жовтня 1998 р.

3.1 Паризька угода

У грудні 2015 року на 21-й конференції сторін рамкової конвенції ООН зі зміни клімату була прийнята нова міжнародна кліматична угода - Паризький договір.

Цей акт приходить на зміну Кіотському протоколу.

Угода набере чинності 1 січня 2021 року після ратифікації щонайменше 55 державами, обсяг викидів парникових газів - ПГ - яких становить щонайменше 55% від загальносвітових.

Паризький договір потенційно накладає на Україну нові зобов'язання із скорочення викидів ПГ. Це безпосередньо впливає на розвиток енергетичного сектора країни як найбільшого джерела викидів парникових газів [20].

Паризька угода, серед іншого, встановлює ціль щодо утримання глобальної температури на Землі в межах 2°C до 2100 року.

Однак відповідно до очікуваних національно-визначених внесків - ОНВВ - країн-підписантів викиди парникових газів цих країн спричинять зростання глобальної температури на рівні 3,5°C до 2100 року (рис. 3.1).

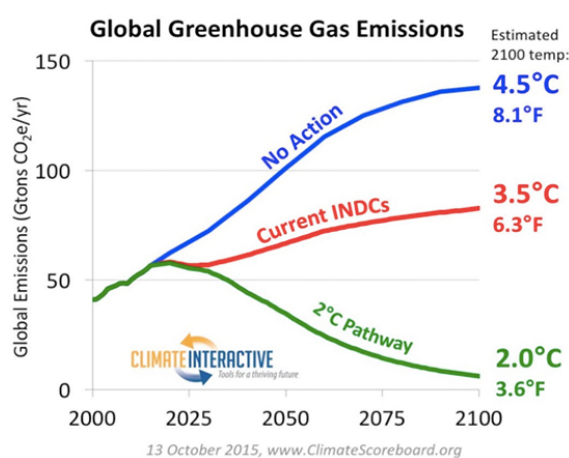

Рис. 3.1 – Зміна глобальної температури для трьох сценаріїв вуглецевого розвитку світу [20]

Це ставить завдання перед сторонами Паризької угоди, зокрема і перед Україною, щодо прийняття більш амбітних зобов'язань зі скорочення викидів ПГ.

Так, на переговорах у Парижі Україна озвучила ціль із скорочення викидів на 40% до 2030 року відносно рівня викидів ПГ 1990 року (рис. 3.2).

Проте згідно з новою глобальною ціллю Паризької угоди (2°C), у разі припущення пропорційності викидів парникових газів до зміни глобальної температури, ціль мусить бути скоригована з 40% до 70% у 2050 році до 1990 року, що може відповідати сценарію утримання глобальної температури в межах 2°C.

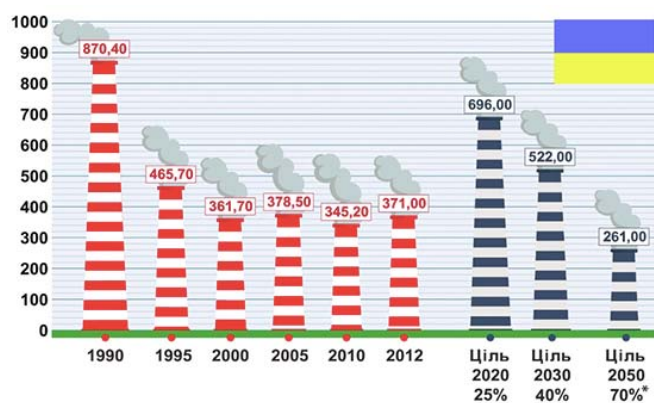

Рис. 3.2 – Видики парникових газів у 1990-2012 роках (т CO₂-екв), цілі України у 2020-2030 роках та пропонована ціль на 2050 рік [20]

Ймовірно, що на наступних кліматичних переговорах Україні запропонують взяти на себе саме такі зобов'язання.

Однією з вимог Паризької угоди до країн-підписантів є розробка стратегії низьковуглецевого розвитку до 2050 року. Проект такої стратегії був представлений в Україні у 2014 році за підтримки ПРООН, проте він потребує доопрацювання через неузгодженість планів розвитку енергетики [20].

Ключовим досягненням Паризької угоди було об'єднання усіх країн світу у боротьбі зі зміною клімату. І розвинуті країни, і країни, що розвиваються, погодилися взяти на себе зобов'язання зі зниження викидів парникових газів. Проте на відміну від Кіотського протоколу відтепер країни не матимуть чітко зафіксованих в угоді зобов'язань щодо скорочення викидів парникових газів. Натомість, кожна країна самостійно визначатиме свою ціль [21].

Стаття 4 Паризької угоди передбачає, що кожна країна повинна готувати та повідомляти національно визначені внески, що вона має намір досягти. Такі національно визначені внески мають демонструвати цілі країни зі скорочення викидів парникових газів та мають оновлюватися кожні п'ять років. Кожен наступний національно визначений внесок має бути більш значимим у порівнянні з поточним та демонструвати найбільш можливі амбіції країни, «відображаючи її спільну, але диференційовану відповідальність, а також відповідні можливості у світлі різних національних обставин».

За даними спеціально створеного реєстру свої перші національно визначені внески подало вже 100 країн. Очікуваний національно визначений внесок України полягає в планах не перевищити у 2030 році 60% від рівня викидів 1990 року, тобто знизити викиди на 40%. У документі наголошується, що зобов'язання України можуть бути переглянуті після відновлення територіальної цілісності держави та визначення стратегії соціально-економічного розвитку на період після 2020 року [21].

За даними національного кадастру викидів, загальні викиди парникових газів в Україні скоротилися із 945.6 мільйонів тонн CO₂ еквіваленту у 1990 році до 353 мільйонів тонн CO₂ еквіваленту у 2014 році (-62.7%). То ж Україна має потенціал для посилення національного внеску в ході подальших міжнародних перемовин.

У своєму виступі на кліматичній конференції у Марракеші міністр екології та природних ресурсів України Остап Семерак відзначив, що український уряд приділяє увагу питанням зміни клімату, цілісності навколишнього середовища та низьковуглецевого розвитку, в тому числі підвищенню енергоефективності та розвитку відновлюваної енергетики, навіть в складних національних обставинах, викликаних російською агресією.

«Все це з певною міжнародною підтримкою може привести нас до нового більш амбітного національно визначеного внеску у найближчому майбутньому», – заявив Остап Семерак.

Важливо також мати чітку дорожню карту досягнення національно визначеного внеску у розрізі секторів, галузей промисловості, конкретних проектів, а також необхідних заходів державної політики та фінансових ресурсів [21].

Паризька угода передбачає можливість використання ринкових механізмів для досягнення національних цілей зі зниження викидів парникових газів.

Стаття 6 Паризької угоди визначає два напрями для використання ринкових інструментів:

– добровільна співпраця між країнами із передачею вуглецевих одиниць («використання переданих на міжнародному рівні результатів пом'якшення зміни клімату»);

– використання нового ринкового механізму Паризької угоди – так званого механізму сталого розвитку («механізму внеску до пом'якшення викидів парникових газів і підтримки сталого розвитку») [21].

Добровільна співпраця між країнами хоч і буде відбуватися на основі керівних вказівок, що мають бути вироблені під час подальших кліматичних перемовин, у великій мірі визначатиметься домовленостями між окремими країнами. Така співпраця може включати, наприклад, обмін вуглецевими одиницями національних систем торгівлі викидами, торгівлю вуглецевими одиницями від секторальних механізмів скорочення викидів парникових газів чи навіть пряму торгівлю вуглецевими одиницями між країнами, що може бути пов'язана із наданням кліматичного фінансування [21].

Новий ринковий механізм Паризької угоди функціонуватиме під наглядом спеціально визначеного міжнародного органу та передбачатиме участь і державних, і приватних суб'єктів. Детальні правила, умови та процедури для даного механізму мають бути затверджені нарадою Сторін Паризької угоди. Основою для розробки нового ринкового механізму буде досвід, здобутий під час функціонування гнучких механізмів чистого розвитку та спільного впровадження Кіотського протоколу. Нагадаємо, що в рамках механізму спільного впровадження було реалізовано 600 проектів та випущено 871 мільйонів одиниць скорочень викидів. Проекти механізму чистого розвитку згенерували майже вдвічі більше – 1,6 мільярдів сертифікованих скорочень викидів. Однак, ціна на такі вуглецеві одиниці не перевищує зараз і 40 євроцентів.

Цінність вуглецевих одиниць нових ринкових механізмів Паризької угоди буде визначатися в тому числі амбітністю національних зобов'язань кожної країни, а також чіткістю і прозорістю процедур моніторингу, звітності та верифікації [21].

Стаття 10 Паризької угоди передбачає надання підтримки, у тому числі фінансової підтримки, країнам, що розвиваються, для посилення спільних дій у сфері розробки та передачі технологій на різних етапах технологічного циклу, з метою досягнення балансу між підтримкою пом'якшення зміни клімату та підтримкою адаптації до зміни клімату.

Доступ до аналітичних досліджень та нарад Виконавчого комітету з технологій є відкритим для всіх країн, тоді як надання підтримки в рамках діяльності Центру і Мережі з Кліматичних Технологій для України наразі недоступне. Умови та процедури діяльності СТСН чітко визначають, що для цілей даної інституції під «країнами, що розвиваються» слід розуміти країни, які не входять до додатку 1 Конвенції.

Центр і Мережа з Кліматичних Технологій надає технічну допомогу на запити країн, однак наявне фінансування є вкрай недостатнім. Центр отримав близько 150 запитів від 67 країн, що не входять до додатку 1 Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, однак лише 14 запитів можуть бути профінансовані до кінця 2016 року. Станом на вересень 2016 року СТСН отримав внесків на суму 31,3 млн дол. США, що значно менше запланованих 100 млн доларів на період до 2018 року і не відповідає дедалі більшим потребам у фінансуванні [21].

Протягом наступних двох років на кліматичних конференціях в Німеччині та Польщі буде сформована загальна архітектура нової світової кліматичної політики. Уряди країн повинні бути готові до виконання взятих на себе зобов'язань, а також використання нових можливостей щодо залучення фінансування та технологій для зниження викидів парникових газів і адаптації до наслідків зміни клімату.

В Україні готується до затвердження концепція реалізації державної кліматичної політики – перший стратегічний документ у сфері боротьби зі зміною клімату. Політична підтримка кліматичних цілей, їх інтеграція до енергетичної стратегії, стратегії соціально-економічного розвитку, галузевих та регіональних стратегічних документів, а найголовніше – їх поступове досягнення матимуть ключове значення для конкурентоспроможності України у світі, що невпинно змінюється.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз показав, що поняття охорони атмосферного повітря та озонового шару, включає цілий комплекс різнопланових проблем. З одного боку, забруднення повітря - проблема екологічна, і полягає вона в завданні шкоди здоров'ю людей, довкіллю і створеним людиною матеріальним цінностям, що відбувається в результаті викиду в атмосферу токсичних речовин в складі різноманітного роду відходів виробничої діяльності. З іншого боку - проблема технічна, бо вона виникає в силу технічних факторів, а її рішення вимагає виконання ряду природо-наукових задач і створення матеріальних умов для скорочення і попередження цього небезпечного явища, в тому числі вдосконалення технології виробництва, методів знешкодження відходів, засобів спостереження і контролю навколишнього середовища.

Забруднення атмосфери це і міжнародна політична проблема, пов'язана з рядом економічних питань. Завдання значної матеріальної шкоди на території країни, яка зазнала забруднення, викликає необхідність нести витрати на його ліквідацію.

І нарешті, збереження атмосферного повітря від забруднення та руйнування озонового шару це міжнародно-правова проблема. Такий її характер впливає з самого характеру атмосфери, яка є єдиним і спільним середовищем існування життя, і її забруднення зачіпає інтереси багатьох держав, і відносини, які при цьому виникають повинні регулюватись міжнародно-правовими засобами.

Всі аспекти транскордонного забруднення повітря тісно взаємопов'язані, що ускладнює кардинальне рішення проблеми. Так, можливість створення норм які б регулювали співробітництво держав з попередження такого забруднення, залежить від вирішення технічних питань, наявності в зацікавлених держав економічних ресурсів, достовірних і повних даних про процеси, які відбуваються в різних компонентах навколишнього середовища під впливом забруднюючих речовин.

Важливим є і той факт, що небезпека, яка виникає в результаті забруднення навколишнього середовища, були створені міжнародним співтовариством порівняно недавно. До цього норми міжнародного права, які регулювали відносини держав в зв'язку з їх впливом на навколишнє середовище, в принципі регулювали експлуатацію ними природних ресурсів з метою її інтенсифікації. Вплив цього утилітарного підходу відчувається й сьогодні.

Питання охорони атмосферного повітря та озонового шару показало необхідність розвитку міжнародного співробітництва з багатьох природоохоронних питань. Це співробітництво не дивлячись на відомі проблеми, які викликаються ускладненням економічної ситуації розвивається досить інтенсивно, особливо на двосторонньому і регіональному рівнях.

В результаті проведеного аналізу можна зробити наступні висновки:

- транскордонне забруднення атмосферного повітря – це забруднення повітря, яке охоплює територію кількох держав чи цілі континенти і яке формується за рахунок переносу забруднюючих речовин за межі юрисдикції держави походження;

- в міжнародному праві навколишнього середовища склався принцип, який передбачає суверенне право держав розробляти свої природні ресурси у відповідності з своєю політикою в сфері довкілля. Вони несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність в рамках їх юрисдикції чи контролю не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших держав чи районів за межами їх юрисдикції;

- проблема транскордонного забруднення повітря вирішується шляхом укладення багатосторонніх угод (Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 року, та протоколів до неї), які передбачають попередження, скорочення, забезпечення готовності і ліквідації наслідків транскордонного забруднення повітря, а також його зменшення і контроль.

Зараз відбувається формування міжнародного механізму з контролю, скорочення і попередження забруднення атмосферного повітря. Розвивається

співробітництво держав в рамках глобальних і регіональних природоохоронних організацій, що повинно сприяти узгодженню екологічної політики держав в цілому і забезпечити створення всеохоплюючої системи спостереження за переміщенням потоків забруднюючих речовин.

Причини забруднення атмосфери коріняться не тільки в розширенні об'ємів виробництва і недосконалості технологічних процесів. Дуже багато залежить від характеру внутрішньої і зовнішньої політики конкретної держави, її підходу до міжнародного співробітництва, її намагання налагодити добросусідські відносини з іншими державами та піклування про добробут і особливо здоров'я своїх громадян.

Держави співпрацюють на різних рівнях, створюючи системи обміну інформацією, моніторингу та проводячи консультації з приводу переносу забруднюючих речовин – всі ці заходи можна назвати попереджуючою політикою. Її розробка та намагання відвернути чи зменшити значні шкідливі види впливу на навколишнє середовище має велике значення в сфері попередження забруднення повітря.

На універсальному та регіональному рівні ведеться постійна робота з попередження забруднення атмосферного повітря, але що стосується практичного вирішення, то певні успіхи, яких досягнули в основному європейські країни в скороченні викидів деяких забруднюючих речовин в навколишнє середовище, та укладені на сьогоднішній день міжнародні угоди забезпечили лише часткове зниження рівня забруднення атмосфери (наприклад, стосовно забруднення сіркою у Європі) і розмірів шкоди, яка ним завдається.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бринчук М. Экологическое право окружающей среды. М. – Юристъ., 1999. С. 535.
2. Колбасов О. С. Международно-правовая охрана окружающей среды. – М., 1982. С. 184.
3. Тимошенко А. С. Правовой режим природных ресурсов разделяемых двумя или более государствами//Советское государство и право. – 1977. - № 6. – С.115.
4. Hunter D., Salzman J., Zaelke D. International Environmental Law and Policy. – New York.: Foundation Press, 1998. P. 513.
5. Клименко Б. М. Государственная территория. – М.: Международные отношения, 1974. С. 263.
6. Шишко А. А. Предупреждение трансграничного загрязнения (международно-правовые проблемы). – К.: Наукова Думка, 1990. С. 78.
7. Копылов М. Н. Введение в международное экологическое право. – М.: РУДН, 2007. – 267 с.
8. Строчук В. М. Кодификационный процесс в области международной ответственности за вредные последствия действий, не запрещенных международным правом//Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2001. - №4.
9. Конвенция о трансграничном воздействии промышленных аварий. – Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля. – 2-е вид., доп. – Львів.: Норма, 2002.
10. Чичварин В. А. Охрана природы и международные отношения. – М.: Международные отношения, 1970. С. 105.
11. Проблема окружающей среды в мировой экономике и международных отношениях. – М., 1976. С. 76.

12. Иойрыш А. И. Научно-технический прогресс и новые проблемы права. – М., 1981. С. 247.
13. Марченко Ю. В. О роли и месте ООН в системе международного природоохранного сотрудничества//Белорусский журнал международного права и международных отношений. - 1999. - № 2.
14. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии. - К.: Наукова думка, 1989. С. 250.
15. Павелко А. В. Що таке глобальне потепління?//Вісник екологічної адвокатури. – 2004, №26.
16. Кондратьев К. Я. Экодинамика и геополитика. Т. 1: Глобальные проблемы. - С.-Пб, 1999. - 1040 с.
17. Кравченко С. М., Андрусевич А. А., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Львів, 2002. С. 227.
18. Андрусевич Н. І. Правове регулювання ЄС в галузі попередження зміни клімату//Вісник екологічної адвокатури. 2004. № 26.
19. Про Програму припинення в Україні виробництва та використання озоноруйнуючих речовин: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.1996 № 1274 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1274-96-%D0%BF> (дата звернення: 08.10.2016)
20. О. Домбровський, Г. Гелетуша. Паризька кліматична угода: Україні треба скоротити викиди на 70%. URL: <http://ukrreal.info/ru/statti/69884-parizka-klimaticzna-ugoda-ukraini-treba-skorotiti-vikidi-na-70> (дата звернення: 5.01.2017).
21. М. Шлапак Париж-Марракеш: куди далі рухатиметься світова кліматична політика? URL: http://ecoclubua.com/2016/11/cop22-outcomes/?gclid=Cj0KEQiAzZHEBRD0ivi9_pDzgYMBEiQAtvxt-Ht4Me2BXjc3OrMkNEIE-dOimHnzn7VtJsf2B_8AlukaAqr_A8P8HAQ (дата звернення: 5.01.2017).